

Tarihsel Süreç İçerisinde Çevre Hareketlerinde Ortaya Çıkan Farklılıklar Üzerine Bir İncelenme

A Review of The Differences in Environmental Movements Within Historical Process

DOI: <https://doi.org/10.25204/iktisad.901143>

Korkmaz YILDIRIM*

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:
22.03.2021

Kabul Tarihi:
28.07.2021

© 2021 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

Bu çalışmanın amacı toplumsal hareketler arasında değerlendirilen çevre hareketlerinin temel özellikleri ve düşünsel açıdan geçirmiş olduğu değişimi değerlendirmektir. Belirgin ve ortak özellikleri ile diğer toplumsal hareketlerden ayrılan çevre hareketleri siyasi, iktisadi ve kültürel yapıda yaşanan değişimle birlikte dönemselsel olarak gelişim göstermiştir. Bu süreçte çevre hareketleri endüstrileşmeden küreselleşmeye, modern toplumdaki modern sonrası toplumsal yapıya, yerelden küresel ölçüğe kadar yaşanan toplumsal hoşnutsuzlukların yansımaları olarak geniş bir repertuara sahip olmuştur. Siyasal, ekonomik ve toplumsal yapıda meydana gelen tarihsel ve mekânsal farklılaşmanın çevre hareketlerinde meydana getirdiği etkiler ve gelecekteki durumu ayrı bir çalışma ile değerlendirilmelidir. Çevre hareketleri ve temel özellikleri hakkında evrensel ilkeler belirlemek ve genelleme yapmak zor olsa da çalışmada çevre hareketlerinin geçirmiş olduğu dönemselsel farklılaşma sadece benimsenen değerler, örgütsel yapı, ilkeler ve eylem biçimleri bakımından ele alınmıştır. Çalışma sonucunda çevre hareketlerinin dönemselsel olarak farklılaştığı, ulusal sınırlar dışına taşarak küresel ölçekte etkin olabilme özelliği gösterdiği belirlenmiştir. Bilim, teknoloji ve iletişim tekniklerinde yaşanan gelişmeler sayesinde yerel ve münferit özellik gösteren çevre hareketleri, küresel enformasyon ağı ile eklenilebilme, destek alma ve geniş kitlelere hitap edebilme imkânı yakalamıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevre hareketleri, yeni toplumsal hareketler, çevreci gruplar.

Abstract

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
22.03.2021

Accepted:
28.07.2021

© 2021 JEBUPOR
All rights
reserved.

The aim of this study is to evaluate the basic characteristics of environmental movements which are considered among the social movements, and the transformation they have undergone in terms of intellectual aspects. Environmental movements, which differ from other social movements with their distinctive and common features, have developed periodically with the change in political, economic, and cultural structure. In this respect, environmental movements have a wide repertoire as a reflection of social discontent from industrialization to globalization, from modern society to post-modern social structure, from local to global scale. It is necessary to evaluate the effects of change imposed by political, economic, and social structures on historical and spatial deviations of the environmental movements and their future. As a result of the study, it is concluded that today's environmental movements periodically differentiates include characteristics and tend to be effective on a global scale by taking beyond national borders. With the advent of developments in science, technology, and communication techniques, local and discrete environmental movements have gained the opportunity to articulate with the global information network and appeal to large audiences.

Keywords: Environmental movements, new social movements, environmental groups.

Atıf/ to Cite (APA): Yıldırım, K. (2021). Tarihsel süreç içerisinde çevre hareketlerinde ortaya çıkan farklılıklar üzerine bir incelenme. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(16), 360-382

* ORCID Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, korkmaz.yildirim@erdogan.edu.tr

Extended Abstract

Research Background and Purpose:

The notion that there is a relationship between the economic, political, and cultural outputs of industrialization, modernization, urbanization, globalization, flourishing in science and technology, the historical differentiation experienced in environmental movements has been acknowledged by scholars. To this end, environmental movements have cyclically developed in a way of theoretically and practical manner. It is inevitable that progressing in the new social movements, which are increasingly considered among significant actors in the political and social domain, need to be reevaluated from point of principles, organization style, values, and actions, and to make inferences concerning its future.

In this context, this study aims to evaluate how environmental movements have historically progressed and deviation experienced from point of values, goals, action, and organizational forms adopted theoretically and practically. In the study, the characteristics of social movements and their theoretical preferences are firstly interrogated in an interpretive manner. Afterwards, certain assertions put forwarded about the organizational forms, action types, and the basic values they advocate of the new social movements that gained momentum after the 1960s are interpreted in the study.

Methodology:

In this study, significant deviation experienced in environmental movements is evaluated conceptually and theoretically. By re-assessment of the main political and administrative determinations that have been effective in the emergence of social movements, the causes for the historical deviation are interrogated in an interpretive manner. The changes in environmental movements from the past to the present have been re-evaluated within the theories of new social movements to eliminate the theoretical gap in the literature on the subject.

Finding and Discussion:

The first basic inference obtained from the study is related to the acceptance of the notion that there have been significant differences in environmental movements historically in terms of values, principles, organizational forms, actions and activities. As a matter of fact, there is an important tendency towards approaches that an ecological worldview has become widespread theoretically and practically since the 1950s, rather than an environmentalist point of views. The basic assertion of the studies regarding ecological movements is that environmental problems are mainly caused by the dichotomic understanding of the relationship between society and nature over time. In this respect, several attributes such as peace, harmony, diversity and balance rather than hierarchical, uniform, technocratic manner have become the keywords of ecological worldview.

Another important deviation experienced in environmental movements occurred with the environmental justice that took place since the 1980s. The conception of environmental justice, which criticizes the inequality experienced from point of biased usage of natural resources, and the fact that social structures where differences in terms of characteristics such as race, color, national origin, income difference increase, are exposed unequally from decision making in environmental politics, continues to be a source of inspiration for environmental movements in many countries. With the advent of progressive technology and communication opportunities in recent times, the notions that global coalition networks have become widespread, the size of their influence has increased, and a strategic phase has been adopted, maintain their validity for academic works in this subject. Because local environmental movements have gained the opportunity to address large areas by being included in global network communication by the communication techniques and technological developments.

Conclusion:

The study concluded that the historical changes experienced in the social structure cause important deviations between traditional and new social movements. Social movements that prioritize materialist values, especially based on class and economic reasons, have changed to a new form based on post materialistic values, balance, harmony, diversity, identity, and cultural codes. When social movements that gained a new dimension recently are evaluated from point of participants, it can be asserted that certain attitudes such as the middle class are active, decentralized, anti-globalization, being closer to left-wing ideologies, and including participatory and radical forms of political action have mostly come to the forward for environmental movements.

1. GİRİŞ

20. yüzyılın son çeyreğinde ortak özelliklere sahip olması bakımından yeni toplumsal hareketler kapsamında değerlendirilen çevre hareketleri, siyasal ve toplumsal kuramların odak noktasını oluşturmaktadır. Endüstrileşme ve küreselleşme gibi olgular sonucunda etkili hâle gelen çevre hareketleri, bu sorunlarla ilgili hoşnutsuzlukların ifade edilebilmesine imkân sağlamış ve aynı zamanda sadece gelişmiş sanayi toplumlarını değil, gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkeleri de kapsayacak şekilde küresel bir boyut kazanmıştır. Çağımızın en dikkat çekici hareketi olarak değerlendirilen çevre hareketleri; düşünsel, etkinlik, örgütsel ve eylem stratejileri bakımından dönemsel olarak gelişim göstermiştir. Bu gelişimin nereye doğru eğilim göstereceği konusunda ise hem akademik camiada hem toplum nezdinde fikir birliğine varılamamıştır. Endüstrileşme atılımları, modernleşme hareketleri, kentleşme, küreselleşme, bilim ve teknoloji alanındaki hızlı gelişmelerin toplumsal yapıda meydana getirdiği iktisadi, siyasi ve kültürel değişimler ile çevre hareketlerinde yaşanan dönemsel farklılaşma birbiriyle örtüşmektedir. Bu durum çevre hareketlerinin sosyo-politik yapıya ilişkin önemli ipuçları içerdiğini göstermektedir. Ayrıca günümüzde çağdaş, demokratik ve sürdürülebilir toplumsal yapının sağlam temeller üzerine inşa edilme isteğinin yaygınlaşması dikkate alındığında genelde toplumsal hareketler, özeldir ise çevre hareketleri, birey ve toplumsal grupların siyasi alanındaki mücadeleye veya çatışmaya doğrudan ve etkin katılımını mümkün kılması bakımından önem arz etmektedir. Bu açıdan çevre hareketleri ve savunmuş oldukları düşünce sistemleri kendi içerisinde farklılıklar gösterebilir de bunların dikkate alınmaması rasyonel bir tercih olmayacaktır.

Toplumsal gelişmeye paralel olarak çevreci hareketlerin içinde yer aldığı yeni toplumsal hareketler kendi içinde değişim göstermiştir. Zira yeni toplumsal hareketler için kullanılan “yeni” kavramının geleneksel hareketlerde yaşanan farklılaşmaya vurgu yapmak için kullanıldığı belirtilmektedir. Alan yazınında işçi hareketleri gibi sınıf tabanlı geleneksel toplumsal hareketlerin siyasi iktidarı ele geçirmek gibi bir amaç benimsendiği ifade edilirken feminist, barış, yerel özerklik ve çevre hareketleri ile nükleer karşıtı hareketlerin ise yeni toplumsal hareketlerde politikaların belirlenmesi ve uygulanmasında karar vericileri etkilemek, yönlendirmek ve bu konuda gerekli kamuoyunu oluşturmayı amaçladığı sıklıkla belirtilmektedir. Yeni toplumsal hareketlerde yaşanan dönemsel farklılaşmanın özellikle iktisadi, siyasi, kültürel ve teknolojik unsurlar açısından gerçekleştiği düşünülmektedir. Giderek daha fazla siyasal ve toplumsal alanda önemli aktörler arasında değerlendirilen yeni toplumsal hareketler için yaşanan bu dönüşümün ilkeler, konular, örgütlenme biçimi, değerler ve eylemler bakımından değerlendirilmesi gerekmektedir. Benzer şekilde çağdaş çevre hareketleri, modern toplumsal yapı ile kurumlarına yönelik düşünsel ve eylemsel girişimde bulunarak eleştirdiği kabul edilmektedir. Ancak bu eleştirilerin toplumsal gelişim ve yeni sosyo-politik uygulamalar karşısında giderek sönümleneceği ya da daha fazla etkin olacağı tartışması devam etmektedir. Son dönemlerde küresel ölçekte yaşanan COVID-19 pandemi süreci sonrasında toplum-doğa ilişkilerinin tekrardan sorgulanacağı, çevre hareketlerinin önemi ve savunmuş oldukları temel savların daha fazla öne çıkacağı beklentileri yaygınlaşmıştır. Bu konuda geleceğe ilişkin yapılacak değerlendirmeler ise çevreci hareketlerinin temel özellikleri ile geçirmiş olduğu değişimi bütüncül olarak analiz etmeyi gerekli kılmaktadır.

Geçmişten günümüze çevreci hareketinin temel unsuru sadece ekolojik sorunlar olmamıştır. Zira çevrecilik ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel sorunlara yönelik bütünlükçü ve kapsayıcı çözüm seçeneklerinin geliştirilmesini önceleyen siyasal bir proje olarak gelişim göstermiştir. Bu sebeple çevrecilik bir yandan diğer ideolojilerden farklılaşmakta bir yandan da kendi içerisinde ise ayrılmaktadır (Çoban, 2012:69). Öyle ki ekolojik ütopyacılar, Gaia yaklaşımını savunanlar, ekonaturalizmciler, yeşil tüketiciler, bütüncül (holizm) düşünceye sahip olanlar gibi en az 40 düzeyinde değişik çevreci akımın olduğu bile ileri sürülmektedir (Wissenburgh, 1997). Bu açıdan, çevrecilik hareketinin betimlenmesi için tercih edilen en uygun yöntem farklılıkların törpülenerek, temel özellikleri ve savdukları değerler itibarıyla ikili ya da üçlü sınıflandırma yapmak şeklinde olmuştur. Genellikle yapılan ikili ayrışmalarda ise çevreciler ya da ekolojistler, reformistler ya da radikaller,

geleneksel ya da yeni çevreciler, sığ ya da derin ekolojistler, insanmerkezciler ya da çevre merkeziler şeklinde olup, temel farklılıklar ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Çalışmanın temel amacı, çevreci hareketlerin tarihsel olarak nasıl bir gelişim gösterdiği ile yaşanan dönemseller farklılaşmanın benimsenen değerler, amaçlar, eylem ve örgütlenme biçimleri bakımından değerlendirmektir. Bu kapsamda çalışmada ilk olarak toplumsal hareketlerin temel özelliklerine ve kuramsal yaklaşımlarına yer verilmiştir. Daha sonrasında 1960'lı yıllardan sonra ivme yakalayan yeni toplumsal hareketlerin, örgütlenme formları, eylem biçimleri ve savundukları temel değerler açıklanmaktadır. Çalışmanın son bölümünde geçmişten günümüze çevre hareketleri yapısal ve düşünsel alanda geçirmiş olduğu tarihsel farklılaşmalar değerlendirilmekte, bu değişim üzerinde etkili olan unsurlar tahlil edilmeye çalışılmaktadır. Çalışma ile yaklaşık bir asırlık geçmiş olan çevre hareketlerinin geçirmiş olduğu değişim tahlil edilmiş, aynı zamanda gelecekteki durumuna ilişkin önemli ipuçları da sunulmaya çalışılmıştır.

2. GELENEKSEL VE YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER

Toplumsal hareketler¹ refah, esenlik, insan hakları, çevre, sağlık, toplumsal eşitsizlik, savaş gibi iktisadi, siyasi, kültürel ve sosyal konularda bireylerin ve toplumsal grupların hoşnutsuzluklarını ve endişelerini ifade edebilme imkânı sunması bakımından önemlidir. Toplumsal hareketler kurumsal ve resmi yollardan siyasete katılım imkânı olmayan ya da az olan azınlık ile marjinal konumdaki birey ve toplumsal sınıfların siyasi ve yönetsel süreçlere katılmaları ile politik karar mekanizmalarında söz sahibi olmalarını sağlayan önemli siyasi ve toplumsal aktörlerden biri olarak değerlendirilmektedir (Taşkın vd., 2015:275). Günümüzde toplumsal hareketler, sadece batılı liberal demokrasiler için değil, düşük gelirli otoriter rejimlerde de yoksulluk başta olmak üzere toplumsal sorunlar ile siyasi dışlanmanın giderilmesi, bu konudaki talep ve beklentileri karşılayacak kamuoyunun oluşması açısından önemlidir (Haggue ve Harrop, 2014:166).

Toplumsal hareketlerin tanımlanmasında ilk çıkış noktası “hareket” kavramıdır. Nitekim kavramsal olarak toplumsal hareketler ifadesindeki “hareket” kavramının karşı bilinç ve öz düşünsel bir teleolojiye² sahip olduğu kabul edilir. Bir açıdan çoğu “hareket”i “sistem karşıtı ve baskı karşıtı” olarak nitelendirmek mümkündür. Liberal bir yapının içinde gelişen sistem karşıtı hareketler, birey ve toplumlara “daha çoğu” talep ettiren ve kapitalist gelişim modelini öngören sistem güçleri tarafından kontrol edilmek istenmektedir. Nitekim 1800'lü yıllardan sonra gelişen sistem karşıtı işçi, sosyalist ve komünist hareketler devlet yönelimli olmuş, kaldırılması, yeniden şekillendirilmesi ya da kontrol edilmesi gayesi taşımıştır. Ancak sistem karşıtı hareketler karşısında, sistem güçleri ise ihtiyaçları, arzuları hatta özneliği kontrol ederek cevap vermeye çalışmıştır. Daha da önemlisi sistem güçleri daha önceki çağdan farklı olarak kültür dünyası ve sosyal düşsellikte faaliyet göstermeye başlamıştır. Tarihsel süreç içerisinde Çin Kültür Devrimi, Küba Devrimi ve Vietnam Savaşı gibi olaylar sonucunda küresel ölçekte hız kazanan toplumsal hareketlerin seyri, sistem karşıtı hareketlerden kimlik ve kültür merkezli hareketlere, daha sonrasında da etnik ve dini kimlikler etrafında şekillenmeye başlamıştır (Martin vd., 2008:131).

Alan yazında toplumsal hareketlerin tanımlanmasına ilişkin farklılıkların olduğu gözlenmektedir. Bunun temel sebebi olarak toplumsal hareketlerin meydana geliş süreci, amaçları, biçim ve sonuçları bakımından farklılıkların olması gösterilmektedir (Çımrın, 2010:47). Çoğu araştırmacı toplumsal hareketlerin her şeye rağmen kuramsal ve tarihsel bir bağlamda açıklanması

¹ Tarihsel olarak kavramın ne zaman, nerede ve nasıl ortaya çıktığı konusunda farklı görüşler olsa da çoğu araştırmacı tarafından “toplumsal hareketler” kavramının ilk defa Alman bilim adamı Lorenz Van Stein tarafından siyasi çekişme ve mücadele bağlamında kullanıldığı (Tilly, 2004: 5; Bozkurt ve Bayansar, 2016:277); “yeni toplumsal hareketler” kavramının ise Almandada Karl-Warner Barnd tarafından (Önder, 2003: 35) kullanıldığı ifade edilmektedir.

² Bu kavram evreni ve işleyişini nedensellik ile amaçlılık ilkesi çerçevesinde açıklayan bir düşünce sistemi anlamında kullanılmıştır.

gerektiğini kabul etmektedir. Bu gaye ile toplumsal hareketler kavramı “ortak amaçlar etrafında toplanan belirli sayıda insanın toplumsal özelliklerinin biri ya da birkaçının değiştirilmesi amacıyla gerçekleştirdikleri eylemler olarak” ifade edilebilir (Giddens, 2009). Martell (1994) toplumsal hareketleri kurumsal yapının dışında, ortak çıkar ve amaçları kolektif eylemler ile gerçekleştirme girişimleri olarak ifade etmektedir. Bir açıdan toplumsal hareketler; toplumun değişmesini ya da değişmemesini isteyen, kolektif eylemde bulunmak amacıyla bir araya gelenlerin oluşturdukları, örgütlü ve devamlılığı olan topluluklar olarak ifade edilebilir. Yapılan tanımlamada çıkan unsurlar dikkate alındığında toplumsal hareketlerin diğer kolektif eylemlerden farklılık arz ettiği görülmektedir. Zira toplumsal hareketlerin taşınması gereken temel özellikler; toplu ve ortak bir eylem olması, değişim odaklı hedeflerinin olması ile kurumsal olmayan, devamlılık arz eden ve örgütlenmenin olduğu bir eylem olmasıdır (Taşkın vd., 2015:275). “Halk hareketi” olarak da ifade edilen toplumsal hareketler toplumun içinden doğan farklı araç ve yöntemler ile kurulu düzeni eleştiren, mevcut düzende elitlerden ziyade dışlanmış kesimin belirli amaçlar ve hedefler etrafında (yeni politikalar) toplanması sonucu oluşan gruplar tarafından gerçekleştirilen eylemler olarak açıklanabilir (Haggue ve Harrop, 2014:163).

Belirli çıkar grupları ve halk örgütleri tarafından gerçekleştirilen toplumsal hareketlerin 18. yüzyılın sonlarında Kuzey Amerika’da ve Avrupa’da ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. Toplumsal hareketler, zamanla 19. yüzyılda proleter işçi sınıfının yanı sıra çiftçi ve kadınlar başta olmak üzere otoritelere karşı hak talebinde bulunan diğer toplumsal kesimleri kapsayacak şekilde genişlemiştir (Tilly, 2004). Eski / geleneksel toplumsal hareketler arasında ilk akla gelen örnekler, sınıf tabanlı olan ve iktisadi alanlarda da gayeler içeren 18. ve 19. asırdaki işçi hareketleri ile ulusal bağımsızlık hareketleridir. Sanayileşme ve kentleşme hareketinin ortaya çıkardığı sanayi toplumunun üretim ilişkilerinde önemli değişimler meydana getirmesi, burjuvaziye karşı örgütlü bir yapıya sahip işçi sınıfının hak talep etmesini de sağlamıştır ve bu, dönemin en önemli toplumsal hareketlerinden olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan sömürgecilik faaliyetlerine karşı kendi kaderini tayin etme perspektifindeki talepler bağımsızlık hareketlerinin gelişmesine sebep olmuştur (Balkaya,2014: 43). Tilly (2004) toplumsal hareketleri belirgin program, kimlik ve pozisyonlara sahip bir modernlik ürünü olarak nitelendirmiş ve bu hareketlerin halk egemenliğini öncelemesinden hareketle de demokratikleşme ile hareketin yaygınlaşması arasında olumlu bir ilişki olduğunu vurgulamıştır.

Çeşitli siyasi ve sosyal sorunlara bağlı olarak ortaya çıkan reaksiyondan beslenen toplumsal hareketler arasında önemli farklılıklar olmakla birlikte bu hareketlerin kendi içerilerinde ortak özellikler barındırdıkları da kabul edilmektedir. Nitekim toplumsal hareketlerin en temel ortak özellikleri olarak siyasal bir izlencesinin olması, öznel çıkarların yanı sıra genel ve ahlaki ilkeleri de kapsamaması ve genel ortak amaçların benimsenmesi gibi hususlar gösterilebilir (Çımrın, 2010:48). Tarrow (2011:6-7) toplumsal hareketler için temel özellik olarak kolektif eylem ve örgütlü yapıyı öne sürmektedir. Ancak Tarrow’un yaklaşımındaki temel farklılık, katılımcıların karşıtları ile çatışmacı bir ilişki içerisinde olduğunu kabul etmesi ve kolektif eylemleri çatışmacı siyasetin bir bileşeni olarak değerlendirmesidir. Melucci (1985:794) ise toplumsal hareketlere ilişkin temel ve ortak özellikleri bir adım daha ileriye götürerek bu hareketlerin dayanışmacı ya da çatışmacı perspektiflerinin yanı sıra mevcut sistemin sınırlarını zorlayıcı bir özellik göstermeleri gerektiğini ifade etmektedir. Toplumsal hareketlerin özellikleri üzerinden tanımlama girişiminde bulunan bir diğer araştırmacı sosyolog Manuel Castells’dir. Castells (2006:100) toplumsal hareketlerin sahip olması gereken üç ortak temel özelliği kimlik, karşıtlık ile toplumsal amaç ve hedef şeklinde ifade etmektedir. Diğer taraftan Giddens (2009) toplumsal hareketlerin çok geniş kapsamlı bir olgu olduğundan temel unsurlarını tespit etmenin zor olacağını ileri sürmektedir. Katılımcı sayısı bakımından birkaç bireyin ya da milyonlarca katılımcının olması, yasal ya da yasa dışı yollarla meydana geldiği gibi bazıları reformist bazıları daha radikal amaç ve eylemler içermesi, toplumsal hareketlerin kaotik ve karmaşık bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Zaman içerisinde toplumsal ilişkilerde ve toplumsal bilinçte yaşanan farklılaşma ile birlikte toplumsal hareketler de değişim göstermiş, farklı değerlere sahip bireylerin bu hareketlere katılımı artmıştır. Yeni hareket tarzının benimsendiği bu hareketlerde siyasi iktidarı ele geçirmekten ziyade politikalar ve kamuoyu üzerinde etkili olmak amaçlanmaktadır (Kalouche ve Mielant, 2008:256-257; akt. Yaylacı, 2014: 64). 1960'lı yıllardan sonra yaşanan sanayi toplumundan sanayi sonrası topluma, modern toplumdaki postmodern topluma doğru yaşanan değişim ve dönüşüm toplumsal hareketler için de yeni kavram ve tanımlamalara ihtiyaç duyulmasına sebep olmuştur. Tarihsel olarak toplumsal hareketlerde yaşanan farklılaşma özellikle toplumsal, siyasal, kültürel ve teknolojik etmenler aracılığı ile gerçekleştiği kabul edilmektedir. Bunun temel gerekçesi olarak ise toplum içerisinde azınlıkta olanlar tarafından farklı söylemlerin gelişmesi, kimliklerin korunmasını sağlayacak sosyal ağlar aracılığı ile farklılıkların ifade edilebilmesinden kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Zira çeşitlilik ve heterojen yapı arz eden kitlelerin farklı talep ve beklentileri geçmiş dönemlerdeki kitle hareketleri ve temel argümanların yerini almıştır (Yanık ve Öztürk, 2014: 46). Kapitalist, ekonomik ve maddi yaşam biçiminin tüm olumsuzlukları toplumlara daha fazla nüfuz etmiş, sosyokültürel değerleri etkisi altına almış ve ortaya çıkardığı açmazlar nedeniyle sistem karşıtı hareketler daha radikal özellik göstermeye başlamıştır. Giderek yaygınlaşan toplumsal hareketlerin odak noktasını ise etnik ve dini tabanlı kimliklerin korunması ya da inşası gibi konular oluşturmaktadır (Kalouche ve Mielant, 2008:221-223; akt. Yaylacı, 2014: 63).

Dönemsel olarak farklılaşan toplumsal hareketler iki farklı akım üzerinden değerlendirilmektedir. Bu iki akım materyalist değerleri önceleyen ve sınıf tabanlı geleneksel toplumsal hareketler ile post materyalist değerlerin öne çıktığı, çoğulcu ve farklı kimlikler etrafında şekillenen yeni toplumsal hareketler olarak nitelendirilmektedir. Geleneksel toplumsal hareketler 19. yüzyılın başlarından 1960'lı yıllara kadar devam eden iktisadi gelişim, güvenlik, gelir dağılımı gibi konularda kolektif bilincin resmi olarak örgütlenmiş toplumsal gruplar tarafından gerçekleştirilmesi olarak kabul görmektedir. Bu hareketin en belirgin örneği olarak sınıf çıkarlarının vurgulandığı ve belirgin ideoloji etrafında şekillenen işçi hareketleri gösterilebilir. Diğer taraftan özellikle 1968 öğrenci hareketlerinden sonra ivme kazanan ideolojileri ayrıştırıcı özelliklerinden ziyade bütünleştirici özelliğinden faydalanan, farklı kimlik yapılarını ve çoğulcu yapıyı önceleyen, kolektif ve bireysel kimlik arasındaki ayrımın muğlaklaştığı, daha özerk ve adem-i merkezîyetçi yönetim yapısını önceleyen yeni toplumsal hareketler yer almaktadır (Offe, 1985). Tarihsel olarak sonradan ortaya çıkan siyasi ve sosyal ilişkilere atıfla kullanılan “yeni” kavramı toplumsal hareketler için 1970'li yıllardan sonra daha belirgin olarak kullanılmıştır. Sınıf çıkarlarından ziyade farklı kimliklere referans verilmesi, siyasi iktidar ve ekonomik yapıdan ziyade kültürel alana yoğunlaşması, çıkardan ziyade ahlaki değerlere yönelmesi toplumsal hareketlerdeki farklılıkları göstermektedir (Bozkurt ve Bayansar, 2016:278).

“Kitle hareketleri” olarak bilinen bu hareketlerde sınıfsal hareketliliğe uyum sağlayamayan kesimler (işsizler, izole olmuş işçiler, çevredeki orta sınıf) tarafından arzu edilmeyen bir toplumsal yapıya meydan okunması söz konusu iken, 1970'li yıllardan sonra, belirli amaç ve hedefleri için kaynakların rasyonel bir şekilde seferber eden örgütlü eylemler haline dönüşmüştür (Haggue ve Harrop, 2014: 164). Heywood (2013) bu süreci 1960'lı yıllardan sonra tek bir politik konu etrafında gerçekleşen klasik toplumsal protesto eylemleri, kadın hareketleri, sivil haklar hareketleri ile çevre hareketleri gibi “yeni siyaset” olarak nitelenen eylem ve kampanyalar olarak ifade etmektedir. Genellikle baskılanmış ve dezavantajlı toplumsal kesim ile özdeşleşmiş yeni toplumsal hareketlere, genç, eğitilmiş ve gelir seviyesi yüksek olan kesim tarafından ilgi duyulmuştur. Giddens (2009) yeni toplumsal hareketleri sınıfsal olmaktan ziyade toplumsal yapıda sadece bazı sosyal ve kültürel değerlerin değiştirilmesi amacıyla farklı toplumsal gruplar tarafından küresel ölçekte gerçekleştirilen hareketler olarak ifade etmektedir.

Tarihsel olarak küresel ölçekte yaşanan hızlı değişimin sebep olduğu iktisadi, siyasi ve toplumsal sonuçlara karşı oluşan memnuniyetsizliğin ilk ve yeni biçimdeki örneği olarak 1968 öğrenci hareketleri gösterilebilir. Daha öncesinde çok fazla rağbet görmeyen toplumsal hareketler

özellikle “68 hareketi” olarak bilinen ve Türkiye’nin de içinde yer aldığı birçok ülkede hak ve özgürlüklerin kazanımı konusunda katkı sunan eylemlerden sonra tekrar önem arz etmeye başlamıştır. Toplumsal hareketler bakımından önemli bir kırılmanın yaşandığı 1960’lı yıllarda özellikle genç kesim tarafından egemen Amerikan kültürüne karşı duruş sergilemek amacıyla çoğu ülkede eylemler gerçekleşmiştir. Zira tarihsel olarak 1968’li yıllar küresel ölçekte sistem karşıtı hareketlerde (milliyetçi, sosyalist, işçi, sosyal demokratik hareketler gibi) dönüşümün yaşandığı bir zaman periyodu olarak kabul edilmektedir (Martin vd., 2008:129). Daha öncesinde liberallerin bireysel olarak ya da baskı-çıkar grupları ve siyasi partiler aracılığı ile yapmaya çalıştığı, Sosyalist ve Marksist sınıf hareketleri ile gerçekleşecek olan toplumsal değişimin olası farklı formlarının anlaşılması, sadece iktisadi çıkarın ve taleplerin değil, kültür, kimlik ve yaşam kalitesi gibi konulardaki beklentilerin karşılanması için ortak hareket etmenin potansiyel gücünün anlaşılması ile mümkün olmuştur (Taşkın vd., 2015:276).

Karşılaştırma yapmak gerekirse toplumsal hareketlerin kökeni 19. yüzyıldaki sanayi toplumuna ilişkin geliştirilen toplumsal kuramlara ve işçi hareketlerine dayandırılmasına rağmen çağdaş anlamda toplumsal hareketlerin 1960’lı yıllardan sonraki toplumsal yapıya ilişkin oluşan hoşnutsuzluğa bir tepki olarak ortaya çıktığı söylenebilir. İkinci Dünya Savaşı sonrası toplumsal hareketlere ilişkin teorik çalışmalar, küresel ölçekte gelişmiş kapitalist toplumsal yapıda yaşanan yoğun ve derin değişimler karşısında yeni kolektif eylemleri açıklamak amacıyla hız kazanmıştır (Melucci, 1980:199). Nitekim Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa’da 60’lı ve 70’li yıllarda toplumsal yapıda yaşanan olumsuzlukları açıklamada ekonomik ve endüstrileşme temelli eleştirileri temel alan geleneksel toplumsal hareket kuramları sanayi sonrası toplumsal değişimi ve hareketliliği açıklamada yetersiz kalmıştır (Cohen,1985:672). Daha öncesinde değinilmemiş olan cinsiyet, yaş, çevre, yaşamsal mücadele, kimlik gibi konular toplu eylemlerin odak noktasını oluşturmaya başlamıştır. Bunun temel sebebi olarak ise özellikle o zamana kadar öne sürülen yaklaşımların kültürel ve kimlik temelli değişim ile dönüşümü açıklamada zorlanması gösterilmektedir. Toplumsal hareketlerde tarihsel olarak farklı kavramsallaştırma ve sınıflandırma eğiliminin temel gerekçeleri ise amaçlar, aktörler, organizasyon yapıları, meydana geldiği mekân ve eylem biçimleri bakımında önemli farklılıkların olmasına dayandırılmaktadır (Çımrın, 2010:50).

Yeni toplumsal hareketlerin yaygınlık kazanmasının temel gerekçelerini irdelemek için ilgili dönemdeki sosyo-ekonomik yapıyı ve değişimleri kapsamlı değerlendirmek gerekmektedir. Melucci (1980:217)’ye göre kapitalist sistemin üretim odaklı sanayi aşaması yerini tüketim, hizmet ve sosyal ilişkiye dayanan aşamaya bırakmıştır. Gelişmiş kapitalist toplumlarda, bilim ve enformasyon sistemlerinde yaşanan gelişme, sadece doğal çevrenin değil sosyal sistem ve bireyler arası ilişkilere müdahaleyi zorunlu kılmıştır. Bireysel ve toplumsal kimlikler sosyal hareketliliğin birer ürünü olarak kabul edilmektedir. Yeni toplumsal hareketler bir taraftan üretimin materyalist boyutunun yeniden düzenlenmesi ile mücadele ederken bir taraftan da sosyo-ekonomik gelişme üzerinde oluşan kontrol mekanizmasının zaman ve mekân koşulları ile bireylerin günlük yaşam biçimlerine göre yeniden düzenlenmesini talep etmiştir. Yeni toplumsal hareketler ve toplu eylem formlarının temel özellikleri ise özel ve kamusal alan arasındaki ayrımın sona erdiği, olağan dışı ve anormal olanın üst konumda olduğu, doğrudan politik sistemin hedef alınmadığı, objektif dayanışmanın olduğu, doğrudan katılım ve temsilin reddi şeklinde özetlenebilir. Başka bir ifadeyle yeni toplumsal hareketler toplumun çeşitli katmanlarında farklı amaçları benimseyen çok boyutlu bir olgu olarak nitelendirilebilir. Yeni toplumsal hareketler geleneksel toplumsal hareketlerden farklı olarak, üretim ve dağıtım süreçlerine odaklanmakta, mevcut yönetim sistemini semboller ve kültürel anlamda sorgulamaktadır. Küresel ve ulus ötesi boyutu olan yeni toplumsal hareketlerde yeni bir elit kitlenin, kurumsal ve kültürel değişim ve dönüşümün öncelendiği anlaşılmaktadır. Heywood (2013:260-261) çalışmasında karşılaştırma yaparak, yeni toplumsal hareketlere daha çok genç, eğitilmiş ve orta sınıf kesimin katılım gösterdiğini ifade ettikten sonra bu hareketlerin post materyalist değerleri öncelediğini; yaşam kalitesine ilişkin hoşnutsuzlukları dile getirdiğini, sol kanat ideolojisine yakın, kendini gerçekleştirme ve ifade etme gibi liberiteryan yaklaşımları kucakladığını; adem-i merkeziyetçi ve katılımcı karar verme

yaklaşımlarını desteklediğini söylemiştir. Ayrıca bu hareketlerde anti-kapitalist söylemlerin yaygın olduğunu belirtmiş ve bu hareketlerle yeni siyasal aktivite formlarının oluşturulduğu konusuna değinmiştir.

Geleneksel ile yeni toplumsal hareketler arasındaki farklılıkları göstermek için yapılan karşılaştırma çalışmaları çoğunlukla aktörler, konular, değerler ve eylem biçimleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Offe (1985)'nin çalışmasında ileri sürmüş olduğu gibi aktörler hususunda; geleneksel hareketlerin sosyo-ekonomik toplumsal sınıfların gelir dağılımı gibi materyalist değerlerin amaç edinmelerine karşı yeni toplumsal hareketlerin toplumun farklı kesimlerinin çeşitli konularda toplandıkları grup hareketine denk geldiğini ifade etmektedir. Temalar itibariyle geleneksel toplumsal hareketler, iktisadi gelişme, gelir dağılımı, askeri ve toplumsal güvenlik ve kontrol gibi hususlara vurgu yaparken, yeni toplumsal hareketler barışın temini, çevre ve insan hakları gibi hususların altını çizmektedir. Değerler açısından özgürlük, tüketim hakları, materyalist kazanımlar geleneksel toplumsal hareketlerin odak noktasında yer alırken, yeni toplumsal hareketlerde merkezi kontrol karşı bireysel otonomi ve kimlik yer almaktadır. Toplumsal hareketlilik biçimleri bakımından ise geniş ölçekli resmi örgütlenme, korporatist yapı, çoğulcu oyu önceleyen rekabetçi particilik geleneksel hareketlere atfedilirken, gayri resmi, yatay ve dikey olarak minimum ölçekli örgütlenme biçimi ve protesto gibi merkez dışı politikalar yeni hareketlere atfedilmektedir.

Devlet odaklı eski toplumsal hareketler ile sivil toplum odaklı yeni toplumsal hareketler arasındaki farklılıklar “*yer, amaç, örgütlenme ve değişim araçları*” olarak dört farklı boyutta değerlendirilmektedir. Martell'e göre eski toplumsal hareketler siyasal partilerde konumlanmayı tercih ederken, yeni toplumsal hareketler geleneksel siyasi kurumların dışında kalan bağımsız hareketlerdir. Eski toplumsal hareketlerde siyasal temsili, siyasal alandaki vatandaşlıkla ilgili hak ve yönetsel reformları güvence altına alma gibi amaçlar yer alırken, yeni toplumsal hareketlerde siyasal iktidara karşı sivil toplumu koruma, sivil alandaki yaşam biçimi ve kültürü yeniden tanımlama gayeler bulunmaktadır. Eski toplumsal hareketler resmî ve hiyerarşik örgütlenme modellerine yönelirken yeni toplumsal hareketler gayri resmi, yapılaşmamış ya da ana akım katılımdan beslenen ağ (network) örgütlenme modeline yönelmektedir. Eski toplumsal hareketler siyasal kurumlar aracılığı ile değişimi öngörürken, yeni toplumsal hareketler siyasal araçlardan ziyade doğrudan katılımın daha inovatif biçimleri ve kültürdeki anlam ve sembollerin yeniden tanımlanmasını gerekli görmektedir (Martell, 1994).

Toplumsal hareketlerde yaşanan tarihsel farklılaşmalar, her bir dönemin sosyo-politik yapısında yaşanan radikal değişiklikler ile yakından ilişkilidir. Zira toplumsal yapının temel özellikleri ile önceliklerinin detaylı olarak değerlendirilmesi toplumsal hareketlerdeki kırılma noktalarının açığa çıkmasına yardımcı olmaktadır. Bu kapsamda, Offe (1985:821-824) çalışmasında yeni toplumsal hareketleri toplumsal düzene ilişkin yaşanan paradigma değişikliği ile açıklamaya çalışmaktadır. Eski ve yeni paradigma (*old and new paradigm*) olarak nitelendirdiği siyasal ve toplumsal değişimi özellikle “*konular, değerler, aktörler, etkinlik biçimleri*” bakımından değerlendirmektedir. Karşılaştırmada eski paradigma için İkinci Dünya Savaşı'ndan 70'li yıllara kadarki Batı Avrupa siyasetinin odak noktasını ekonomik büyüme, gelir dağılımı, güvenlik, liberal devlet anlayışını mümkün kılacak serbest piyasa koşullarının temini, emek, sermaye ve sivil toplum üçlüsü için çatışmasız alanın inşası, baskı grupları ve siyasi partilerin mücadelesi gibi unsurlar oluşturmaktadır. Diğer taraftan çevre hareketleri, feminizm hareketleri, barış hareketleri, kimlik hareketleri gibi yeni toplumsal hareketlerin ortak özelliklerine ilişkin değerlendirmeler yapmaktadır. Söz konusu hareketlerin ortak özelliklerini, konuları itibariyle, vücut, sağlık, cinsel kimlik, komşuluk, şehir, fiziksel çevre, kültür, etnik, ulusal ve dilsel kalıtım ve kimlik gibi fiziksel, hareket ve yaşam alanına ilişkin özellikler olarak göstermektedir. Aktörler açısından değerlendirildiğinde yeni toplumsal hareketlerde eski ve yeni orta sınıf ile iş piyasası dışında yer alan öğrenciler, ev hanımları ve işsizler gibi toplumsal sınıfların olduğunu ileri sürmektedir. Yeni toplumsal hareketlerde değerler bakımından kimlik ve özerklik, âdemi merkezîyetçi yapı, kendi kendine yeterlilik gibi kavramları öne çıkarmaktadır. Eylem biçimleri bakımından içsel ve dışsal olmak üzere farklı değerlendirme yapan Offe

(1985: 829-831), yeni toplumsal hareketlerde protesto ve kalabalık gösterilerin en yaygın eylem biçimleri olduğunu ileri sürmektedir. Bu yeni tarz hareketlerde ideolojilerden ziyade daha önceki konularda belirli bir amaç etrafında kolektif hareket eden bir toplumsal yapı söz konusu olup negatif söylemler sıklıkla kullanılmaktadır.

Alan yazında yeni toplumsal hareketler döneminin sona erdiğini ileri süren çalışmaların olması da dikkat çekmektedir. Bu çalışmaların ortak teması, yeni toplumsal hareketleri endüstri toplumu ile günümüz ağ toplumu arasında yer alan post endüstriyel topluma ilişkin bir durum olarak nitelendirilmesidir. Bir bakıma çoğu toplumsal teorilerin açıklayıcı yeterliliğini kaybettiği varsayılmaktadır. Örnek olarak öğrenci hareketleri uzun zamandan beri gerçekleşmemekte, ekoloji hareketleri ya kurumsallaşamamış ya da gücü olmayan sol hareketlerine dönüşmüş, feminizm hareketleri ve bölgesel hareketler ise farklı biçimlere dönüşerek nitelik değiştirmişlerdir. Sonuç olarak yeni toplumsal hareketlerin farklı ve doğrudan bir toplumsal yapı ile ilişkilendiremeyeceği, kalıcı bir hareket hâline gelemeyen gözden kaybolarak yerini mevcut ağ toplumlarındaki küresel hareketlere bırakacağı yönündeki tespitler giderek yaygınlaşmaktadır (Wieviorka, 2005:8-9).

Yeni toplumsal hareketler ortaya çıkış koşulları bakımından da klasik akımlardan farklılık göstermektedir. 1960'dan 2000'li yıllara kadarki zaman periyodu; reaksiyon ve adaptasyonu gerekli kılan kapitalist sosyal yapının şekillendirdiği çoklu kültürel bir sistemin yaygın olduğu bir döneme tekabül etmektedir. Klasik toplum hareketlerinde olduğu gibi toplumsal çöküş ve kriz ortamlarından beslenmenin aksine sivilleşme, demokratikleşme, kimlik, farklılık, katılım, çoğulculuk gibi yeni talepler neticesinde ortaya çıkan ekonomik ve sosyal yapının ürünleri olarak değerlendirilmektedir. Toplumsal hareketler maddi değerlerden ziyade maddi olmayan kimlik ve kültürel alana ilişkin memnuniyetsizliklerin ifadesi amacıyla ortaya çıktıklarından, sivil toplum alanına doğru kayma göstermişlerdir (Çayır, 1999:27). Zira Heywood (2013) yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasını sanayi sonrası toplumlarda görülen siyasi güç dağılımı ve parçalamasına bağlamaktadır.

Yeni toplumsal hareketlerin temel özellikleri kendiliğinden gelişme, planlı ve programlı olmama olarak gösterilmektedir (Balkaya, 2014: 43). Yeni toplumsal hareketler, özellikle kentsel yaşamda meydana gelen eşitsizliklerin giderilmesi amacıyla, kadın ve hayvan hakları, savaş karşıtlığı ve çevre gibi konularda ortaya çıkan hareketlerdir. Dolayısıyla yeni toplumsal hareketleri kent yaşam dinamikleri ile açıklamak mümkündür (Çımrın, 2010:56). Bu açıdan yeni toplumsal hareketler ifadesi yerine kentsel toplumsal hareketler ifadesi kullanılabilir. Bunun temel gerekçesi de yeni toplumsal hareketlerin daha çok şehirde yaşayan orta sınıf kesimin katılımıyla gerçekleşmesi ve kentsel yaşam ile üretimine ilişkin memnuniyetsizlikleri ifade etme amacı taşımasıdır. Toplumsal yapıda ve mekânlarda yaşanan dönüşüm, kentsel eşitsizlik ve çelişkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Söz konusu eşitsizlik ve çelişkileri kentte yaşayanlar yeni mücadele alanı olarak kabul etmiş cinsiyet, ırk, kimlik, çevre gibi konularda yaşanan endişelerin kabul edilmesini istemiştir. Klasik hareketlerden farklı olarak bu hareketlerde devlet iktidarını ele geçirmekten ziyade ortaya çıkan farklılıklar ve eşitsizliklerin ifade edilmesi ve bunlara karşı çözüm önerilerin geliştirilmesi amaçlanmıştır (Çımrın,2010: 50-52). Böylelikle endüstriyel ve iktisadi tabanlı üretim kaynaklarını ele geçirme amaçlı çatışma alanı, farklılıkların kabul edilmesini öngören kültürel alana doğru kaymıştır. Son olarak bilgi ve iletişim alanında yaşanan gelişmeler sayesinde yeni toplumsal hareketlerin siyasal entegrasyonunun önündeki açmazlar kalkmış, politikanın başarısız olduğu alanlar da hızla ortaya çıkabilmiştir. Özellikle kitle iletişim imkânlarıyla merkez liderliği ve koordinasyonu olmayan, ideolojik bağlılıkları düşük bireyler tarafından küresel protestolar gerçekleştirilmiş, insanlar başka ülkelerde meydana gelen bu hareketlere katılabilme imkânı elde etmiştir (Haggue ve Harrop,2014: 165).

İnternet teknolojisinde ve iletişim tekniklerinde yaşanan gelişme ile toplumsal hareketler yeni bir boyut kazanmıştır. Daha öncesinde hiyerarşik örgütsel yapı ve liderlik etrafında şekillenen toplumsal hareketler, genel geçer ve zengin bilgi kaynağında beslenen ve katılım ile kolektif hareket etme motivasyonları çeşitlenen bir evreye doğru kaymıştır (Carty, 2015). Özellikle dijital teknolojinin

toplumsal hareketler üzerindeki etkisi önceye nazaran daha fazla olmuştur. Televizyon, radyo ve basılı medya gibi teknolojik gelişmelere nazaran dijital medya radikal bireycilik ve kendini özgürce ifade edebilme imkânı sunmaktadır (Carty, 2015). Şüphesiz dijital çağda toplumsal hareketler ile ilgili en çok tartışılacak olan husus, belirli bir amaç ve direktifler ile ortak eylemde bulunmayı mümkün kılan ve toplumsal hareketlerde önemli rolü olan liderlik konusudur. Zira grup liderliği, ilgili politika ve eylemlerin şekillenmesinde etkili olan çevresel örgüt ve eylemlerde etkili olan bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Çevresel örgütler grup liderliği bağlamında değerlendirildiğinde de önemli farklılıkların olduğu görülmektedir. Bazı çevre grupları kurumsal kültürün olduğu, merkeziyetçi ve hiyerarşik bir örgütlenme şekline sahip olup çalışanlarını ve liderlerini, ücret karşılığında belirlerken, bazı gruplarda demokratik ilke ve prensiplerin takip edildiği ve katılımcılığı önceleyen, liderlerinin seçilerek belirlendiği bir yönetim şeklini takip etmektedir. Bazı araştırmacılar toplumsal grup hareketlerinde siyasal içerik ve kaynakların önemine çok fazla vurgu yaparken bazıları örgütsel yapı ve liderliğin etkisini daha fazla öne çıkarmaktadır (Andres vd.,2010). Zira liderlerin etik, ahlak, sosyo-politik değerler gibi birçok açıdan sahip oldukları özelliklerinin toplumsal hareketleri destekleyici ya da önleyici etkisi bulunmaktadır. Her şeyden önce liderlerin strateji seçiminde ki etkisi nedeniyle hareketlerin çıktısı ve sonuçları üzerinde de etkili olduğu düşünülmektedir (Martin vd., 2008). Liderlik örgütsel sınırların esnetilmesi ve sahip olduğu profesyonel network sayesinde toplumsal hareket üzerinde olumlu ya da olumsuz etkileri bulunmaktadır.

3. ÇEVRE HAREKETLERİNDE ZAMANSAL VE MEKÂNSAL FARKLILAŞMA

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren hız kazanan endüstrileşme ile kentleşme hareketi başta olmak üzere birçok unsur iktisadi, siyasi ve toplumsal yapının değişmesine neden olmuştur. Söz konusu değişim ve dönüşüm karşısında ekolojik sorunlara, geliştirilen politika ve stratejiler içerisinde yeterli düzeyde yer verilmemiş olması, bu sorunların küresel bir kriz haline dönüşmesine sebep olmuştur. Ekolojik sorunlar yanı sıra meydana gelen değişimlerden hoşnutsuz olan kesimler muhalif hareketleri başlatmışlardır. Zaman zaman merkezi ve yerel yönetimler, diğer kamu ve özel kurum ve kuruluşlar ile karşı karşıya gelseler de muhalif gruplar tarafından gerçekleştirilen çevre hareketleri çevre koruma anlayışının yaygınlaşması ve gelişmesine sebep olmuştur (Kılıç, 2002: 94). Çevreci hareketlerin etkisini kaybettiği ya da gelişmiş sanayi toplumlarda dâhi yeterli düzeyde olmadığı yönde çalışmalar olsa da çevresel değerlerin korunmasına ilişkin uluslararası alandaki girişimler ve çevre hareketlerin her geçen gün daha fazla küresel bir boyut kazanması bunun, aksi yönde olduğunu göstermektedir (Dalton, 2005). COVID-19 pandemi sürecindeki toplum-doğa ilişkilerinin tekrar sorgulandığı günümüzdeki eğilimler dikkate alındığında, çevre hareketlerinin sahip olduğu özellikler bakımından değişiklikler olsa da belirleyiciliğinin ve öneminin her geçen gün artış göstereceği aşikârdır.

Alan yazınına göre toplumsal hareketlerde olduğu gibi çevre hareketlerini de tek bir tanım ile ifade etmek zordur. Zira çevre hareketlerinin tanımlanmasında başvurulan her bir kavram üzerinde fikir birliğinin olmaması bu kavramın anlaşılmasını güçleştirmektedir (Roots, 2004). Dar bir kapsamda çevre hareketlerini, çevresel değerlerin korunması için toplu eylemlerde bulunan geniş insan ve örgüt ağı olarak ifade edilebilir (Rootes, 1999: 2). Başka bir ifadeyle çevre hareketlerine ilişkin tanımlamalarda ortak hareket etme isteği, değişim odaklılığı amaç edinmiş olma, örgütsel yapı ve devamlılık gibi temel özellikler ön plana çıkmaktadır (Carter, 2017: 27). Çevre hareketleri, çevresel değerlere ilişkin endişelere vurgu yapan toplumsal hareketin bir alt kümesi olarak düşünülebilir. Çevre hareketleri gerekli toplumsal hareketliliği ve birlikteliği mümkün kılacak düzeyde bilimsel ve teknik bilgiye ihtiyaç duymaktadır. Modern çağın sürekli ve etkili toplumsal hareketlerden biri olarak kabul edilen çevre hareketleri, post materyal değerleri dikkate alan yeni toplumsal hareketler arasında değerlendirilmektedir (Bosso, 2005; Castells, 1997). Dahası geniş toplumsal destek gören çevre hareketlerinin ideolojik değerleri toplumsal ve siyasal kültür içerisinde yer almaktadır.

Çevre hareketlerine ilişkin geliştirilen teorik ve pratik yaklaşımlar geniş bir yelpaze aralığında değişim göstermektedir. Zira çevre hareketleri çeşitlilik ve komplike bir yapı arz etmekte, örgütsel yapısı itibariyle resmi olarak örgütlü ve kurumsallaşmış yapıdan resmi olmayan yapı aralığında yer almakta, eylemleri açısından yerelden küresele, ilgili oldukları konular itibariyle ise spesifik bir konudan küresel çevre sorunlarına kadar değişim göstermektedir. Amaçlara ulaşması ve uzun süre geçerliliğini koruması, geniş örgütsel tabana sahip olması ve etkili siyasal gücü nedeniyle yeni toplumsal hareketler arasında kurumsal ve kültürel etkisi çok fazla olan hareketler de denebilir. Bu başarının temel sebebi olarak ise geniş kamuoyu tarafından destek görmesi, çevresel değerlerin korunması hususunda toplumda geniş bir fikir birliğinin olması gösterilebilir. Özellikle çağdaş çevreci hareketleri, tarihsel öncülleri ve diğer yeni toplumsal hareketler ile benzer özelliklere sahiptir. Her şeyden önce mevcut statükocu yapıya ideolojik olarak karşı duruş sergilemekte, ekonomi ve yönetimin sivil topluma ve günlük yaşama müdahalesini eleştirmekte, iktisadi ve sınıf tabanlı çıkarılardan ziyade, gelişmiş kapitalist sistemin olumsuz sonuçlarına vurgu yapmakta, post materyalist değerleri incelemekte, geleneksel olmayan bir örgütlenme şekli ve taktikleri takip eden hareketler olarak değerlendirilmektedir (Mertig ve Dunlap, 2001: 114).

Yeni toplumsal hareketlerde olduğu gibi çevreci hareketlerde geleneksel/eski ve çağdaş/yeni şeklinde bir sınıflamanın yapılması gerektiği kabul edilmektedir (Mertig ve Dunlap, 2001). Çevre hareketleri düşünsel açıdan değerlendirildiğinde de kapsamlı, heterojen ve karmaşık bir yapı sergilendiği söylenebilir. Her ne kadar kendi içerisinde dağınıklık gösterse de çevre hareketleri, düşünsel açıdan iki temel kategoride değerlendirilebilir. Bunlardan ilkinin, somut ve mikro çevre sorunlarının mevcut düzen içerisinde çözüm bulmaya çalışan ve çoğunlukta pragmatik hareketler oluşturmaktadır. Diğer ise yerleşik yapı ve düzeni de içerisine alarak tüm sistemin sorgulanmasını gerekli gören azınlıktaki radikallerdir. (Yılmaz Turgut, 2017: 21). Her iki akımda da çevre hareketlerinin odak noktasını insan toplulukları ile doğa arasındaki ilişkinin farklı şekillerde sorgulanması oluşturmaktadır. Toplum ile doğa arasındaki ilişkinin düzenlenmesi konusunda faaliyet gösteren çevre hareketi doğa üzerinde toplumsal ilişkilerin meydana getirmiş olduğu sonuçlara yoğunlaşmaktadır. Buradaki tarihsel farklılık, doğa korumacılığının yanı sıra çevre sorunlarını toplum-doğa ilişkisi bağlamında bütüncül olarak değerlendiren ve alternatif çözümü radikal politik dönüşümlerde arayan ekolojik hareketlerinin 1960'li yıllardan sonra yaşanması ile olmuştur (Carter, 2007; Connelly ve Smith, 2003). Bu kapsamda özellikle çevre hareketlerinde düşünsel açıdan yaşanan ilk kırılma ekolojik dünya görüşünün yaygınlaşması ile gerçekleştiği görülmektedir.

Çevre hareketleri düşünsel olarak diğer toplumsal hareketler ve ideolojiler ile kolaylıkla eklemlenmesi sebebiyle kendi içerisinde muhafazakâr çevrecilik, eko-sosyalizm, eko-feminizm, eko-faşizm gibi belirgin farklı akımları barındırmaktadır. Örnek olarak doğa ile insan arasındaki kadim ilişki, çevrecilik hareketi içerisinde farklı bir kanadı oluşturan dinsel ve tinsel ekoloji tarafından vurgulanmaktadır. Söz konusu dini ve tinsel hareketler, organik yaşama dönüşün gerekliliğini, çevreye duyarlı bir kutsal birlik ve bütünlüğün sağlanmasını amaç edinmektedir. Bu konuda Bahro (1997) ekolojik dengenin bizatihi kendisinin kutsal olduğunu belirterek, ekolojik hareketlerde bu özelliğin dikkate alınmasının gerekliliğini belirtmektedir. Benzer şekilde “Yeşiller” çevre sorunları hakkında muhafazakârlığa karşı kapsamlı iddialara sahiptirler. Bu karşı iddialar içerisinde yaygın olarak “muhafazakâr çevreciliğin” sığ ekolojik düşünceye sahip olduğu savları yer almaktadır. Ancak Yeşiller tarafından yapılan modernlik eleştirisi muhafazakâr düşünce geleneğinde de yapıldığı için, bu düşünce sistemi ile çevrecilik arasında geniş bir ortak zemin olduğu kabul edilmektedir (Pilbeam, 2003).

İnsanlık tarihi boyunca doğanın kutsal bir varlık olarak kabul edilmesi, insanın onu dönüştürme gücünün sınırlandırılması ve doğal varlıkların sürekliliğinin güvence altına alınmasına ilişkin eylemlere birçok örnek verilebilir. Zira MÖ. 200.000 yıllarında insanın yeryüzünde teşekkül etmesinde itibaren çevresini sürekli değiştirme ve şekillendirme girişiminde bulunmuştur. Şüphesiz insanın çevresinde meydana gelen söz konusu tahribatlara karşı vermiş olduğu ilk tepki, yeni yaşam alanlarına olan göç ile olmuştur (Weyler, 2018). Tarihsel süreç içerisinde çevre hareketlerinin

dayandıkları temel değerler, toplum-doğa ilişkisi, söylemler ile eylem biçimleri bakımından da dönemsel olarak farklılaşmıştır. Bunun en iyi örneğini Kuzey Amerika ve Avrupa ülkelerinde çevresel değerlerin korunması amacıyla 19. yüzyılın ortalarına kadar devam eden toplumsal hareketler oluşturmaktadır. Özellikle 1950’li yıllara kadar meydana gelen doğa korumacılık (*conservationism*) faaliyetleri çevre hareketlerinin ilk örneğini oluşturmuştur. Ekoloji disiplininin kurulması ile bilimsel alanda çevre ile ilgili çalışmalar hız kazanmış, çevre hareketlerinin de daha geniş tabana yayılmasına neden olmuştur³. Guha (2000) “Çevrecilik: Küresel Bir Tarih-*Environmentalism: A Global History*” başlıklı çalışmasında küresel çevre hareketlerinin dönemsel olarak geçirmiş olduğu iki farklı dönüm noktasını tahlil etmektedir. Guha (2000) 1860’lı yıllardan 2. Dünya Savaşı’na kadar ki dönemi, düşünsel olarak kendi içerisinde farklılıklar olsa da toprağa geri dönüş, bilimsel korumacılık, yaban hayatı koruma olmak üzere çevre üzerinde oluşan tahribatın teşhis edilmesine ve alternatif çözüm önerilerinin geliştirilmesine yönelik çevre hareketinin yaşandığı bir zaman periyodu olarak nitelendirmektedir (Guha, 2000: 5-6). Bu dönemdeki korumacı faaliyetlerin çoğunlukla Amerika Birleşik Devletleri’ndeki yaban hayatı yaşam alanlarının korunması, çevre estetiği ve verimli kaynak kullanımı gibi amaçları gerçekleştirmek için ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Zira mevcut statükoya karşı bir duruş söz konusu değildir. Yine de bu dönemlerde sanayi toplumunun gerektirdiği yaşam biçimine karşı gerçekleşen tepki hareketlerinin kısmi de olsa ekolojik duyarlılığa sahip olduğu söylenebilir (Görmez, 2015). Önder (2003: 44)’in ifadesi ile geleneksel korumacı girişimler romantik içerikli, sanayileşme ve modernleşmenin geleneksel ve kırsal hayat üzerindeki olumsuz etkilerine yönelik girişimlerdir. Çevresel değerlerin korunması ve geliştirilmesinde, bitki ve hayvan türlerinin korunması ile ormanlık alanların korunması gibi konularda Sierra Kulübü ve Audubon gibi örgütler tarafından gerçekleştirilen faaliyetler etkin olmuştur (Keleş, 2012). Bu açıdan salt doğa koruma anlayışında daha çok insan merkezli bir bakış açısının baskın olduğu kabul edilmektedir.

19. yüzyılda çevre koruma düşüncesinin gelişmesinde bilim ve iletişim alanındaki gelişmelerin önemli katkıları olduğu düşünülmektedir. Özellikle bu yıllarda Viyana Okulu, Frankfurt Okulu gibi düşünce ekolleri sayesinde mevcut bilimsel ve düşünsel gelişmeler sorgulanmaya başlamıştır⁴. Düşünce okullarında yapılan çalışmalar sayesinde çevre korumacılığına yönelik düşünsel ve ideolojik alt yapı oluşturulmuştur (Görmez, 2015). Benzer şekilde iletişim alanında özellikle Birleşik Devletlerde çeşitli gazete ve dergilerin doğa sporuna ilişkin yapmış oldukları yayınlar ile toplumda çevre ilgisinin artmasına sebep olmuştur⁵. Çevre sorunlarına karşı kamuoyunda oluşan farkındalık çevreciliğin bir toplumsal hareket olarak ortaya çıkmasına katkı sunmuştur (Keleş,

³ Bu dönemde çevre hareketlerinin gelişmesinde şüphesiz bilimsel gelişmelerin katkısı büyüktür. Bu yıllarda Ekolojinin bir disiplin olarak gelişmesi alman bilim adamı Ernst Haeckel tarafından 1866 yılında yapmış olduğu Organizmaların Genel Morfolojisi (*General Morphology of Organisms*) başlıklı çalışması ile gerçekleşmiştir. Bu dönemlerde çevre koruma felsefesinin ne Angola-Sakson ne de kıta Avrupa düşünce geleneğinde yer almadığı ileri sürülmektedir (Vaughn, 2011: 10). Benzer şekilde geleneksel çevrecilik hareketinin düşünsel anlamda gelişim göstermesinde etkili olan diğer bilimsel çalışmalara; Jeremy Bentham’ın (1789) “Ahlak ve Mevzuat İlkelerine Giriş - *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*”, Thomas Robert Malthus’un (1789) “Nüfus Artışı Hakkında Araştırma-*An Essay on The Principle of Population*”, Ralph Waldo Emerson’nun (1836) “Doğa-*The Nature*”, Henry David Thoreau’nun (1845) “Walden Gölü- *Walden Pond*” ve George Perkins Marsh’ın (1864) “İnsan ve Doğa-*Man and Nature*” başlıklı eserleri örnek gösterilebilir.

⁴ Frankfurt Okulu’nun önde gelen isimlerinde Max Horkheimer’in “Akıl Tutulması” ve Herbert Marcus’un “Tek Boyutlu İnsan” çalışmaları aydınlanma ve mevcut bilimsel gelişmelerin teknokratik ve bürokratik bir yapını oluşmasını sağladığını, insanın doğa üzerinde egemenliğini meşrulaştıracak bir araç haline gelmesini eleştirmektedir. Benzer şekilde bu düşünce okulunun önemli isimlerinden Jürgen Habermas’ta özellikle teknolojinin doğa üzerinde toplumsal tahakkümün oluşturulmasında etkin rol oynadığını vurgulamaktadır.

⁵ 1800’lü yılların sonlarına doğru özellikle “*The American Sportsman*” “*Forest and Stream*” gibi dergi ve makalelerde balıkçılık, avcılık, doğa tarihi, der yatakların ıslahı, biyolojik çeşitliliğin korunması gibi konularda yayımlanan çalışmalar ile resmi kurum ve kuruluşların, sivil girişimlerin ilgi odağını oluşturmuştur. Benzer şekilde 18. yüzyılda yapılan macera ve keşif çalışmaları toplumsal ilginin çevre ve doğa konularına yönelmesine sebep olduğu ileri sürülmektedir (Vaughn, 2011:10).

2012).⁶ Bu dönemdeki yazılı ve görsel basın kamuoyunun doğa koruma faaliyetlerine yönelik etkin olmasını, yetkili kurumlarında bu eğilimleri dikkate almasında yönlendirici bir etkisi olmuştur.

Etkisini her geçen gün daha fazla hissettiren sanayileşme, kentleşme ve salt iktisadi büyüme yaklaşımları ile çevre üzerinde oluşan yüksek düzeydeki tahribat konusundaki toplumsal hoşnutsuzluk ve tepki, 1960'lı yıllarda çevre hareketlerinin farklı bir boyut kazanması ile sonuçlanmıştır. Diğer yazalar gibi Guha'da (2000: 77) çevrecilik hareketinin 1960'lı yıllardan sonra yeni bir düşünsel boyut kazandığını (*age of ecological innocence*) belirtmektedir. Özellikle Biyolog Rachel Carson'nun 1962 yılında yayımlanan "Sessiz Bahar- *Silent Spring*" başlıklı çalışması ile çevrecilik hareketi yeni bir boyut kazanmıştır. Bu yıllardan sonra artış gösteren doğal kaynakların sınırsızca tüketilme arzusuna tepki olarak çevrecilik hareketlerinde farklılaşmalar gözlenmektedir. Guha (2000: 115-116) ikinci çevrecilik dalga hareketinin Amerika'da yaygınlık gösteren "çevresel adalet" hareketi arasındaki farklılıklara değinerek, zengin ve fakir toplulukların çevrecilik hareketindeki temel motivasyonlarını "*chipko/chico*"⁷ karşılaştırması üzerinden değerlendirmektedir. Zira kırsal ve yerli halkın çevrecilik konusundaki hassasiyet noktası zengin olma güdüsünden ziyade sosyal adalet ve geçim kaynaklarının tahrip edilmesine engel olma olduğu ifade edilmektedir (Guha, 2000: 100).

Bir açıdan çağdaş anlamda çevre hareketlerinin 1960'lı yıllardan sonra ivme kazanması ile ortaya çıktığı söylenebilir. Refah devlet anlayışı ve uygulamalarına tepki olarak gelişen toplumsal hoşnutsuzluk sonucunda ilk meydana gelen toplumsal hareketler özellikle 1968 öğrenci olayları olarak gerçekleşmiş, bu durum ise çevre hareketlerinin yapısal, düşünsel ve eylemsel açıdan gelişimine katkı sunmuştur (Yılmaz Turgut, 2017: 21). Bu yıllarda özellikle batı toplumlarında öne çıkan barış hareketleri, nükleer karşıtı hareketler ve kadın hareketleri gibi daha çok sol siyasi yelpazede değerlendirilen eylemler, çevre sorunlarına yönelik farkındalığın ve bilimsel araştırmaların artmasını ve ekolojik hareketlere doğru bir eğilimi hızlandırmıştır. Bu dönemlerde çevre hareketleri her türlü tartışmayı red eden; ahenk, denge ve barış gibi anahtar kelimeler ile eşleştirilen bir hareket olmuştur (Gözler, 2015). Benzer şekilde çevre hareketleri 1970'li yıllardan sonra siyasallaşma sürecine girerek mevcut siyasi kurumlar ile ilişkilendirilmiş, diğer toplumsal grupların da ilgi odağı haline gelmiştir (Önder, 2003: 1). Sanayileşmesini büyük ölçüde tamamlamış gelişmiş batı ülkeler, karşılaşmış oldukları toplumsal sorunlar ile çevre sorunlarını ilişkilendirmeye başlamışlardır. Özellikle kapitalist iktisadi sistemin ve siyasal bileşenlerinin yol açtığı aşırı tüketim eğilimlerinin çevresel bozulmaların asıl kaynağı olduğu düşüncesinin yaygınlaşması ve mevcut düzenin değiştirilmesi düşüncesini öne çıkarmıştır. Benzer şekilde, düşünsel anlamda, nüfus ile doğal kaynaklar arasındaki ilişki üzerine yapılan tartışmaların yanı sıra çevresel tahribatın arkasında yatan unsurlar olarak teknolojik gelişim, iktisadi büyüme ile nüfus artışının gösterilmesi ekolojik dünya görüşünün gelişmesinde katkısı olmuştur (Keleş, 2012). Bütüncül ekolojik düşüncenin yaygınlaşması ile çevresel hareketlerinin temel amaç ve hedeflerinde de bir farklılaşma yaşanmasına sebep olmuştur.

⁶ Çevre hareketlerinin geniş bir tabanda karşılık görmesi ulusal ve uluslararası çevre bilincinin doğuşu ve gelişmesi ile paralellik arz ettiği söylenebilir. Bilimsel çalışmalar ve yayımlar yeni çevre hareketlerin gelişmesinde ve yeterli bilinç ağının oluşmasında etkili olmuştur. Özellikle 1960'lı yıllarda Rachel Carson'nun Sessiz Bahar (*Silent Spring*) ve Paul Ehrlich'in Nüfus Bombası (*The Population Bomb*) çalışması ile tarımsal ilaçların ve nüfus artışının doğal kaynaklar üzerindeki tahribatına yönelik telkinleri uluslararası çevre hareketlerinin gelişiminde bir dönüm noktası oluşturmuştur (Vaughn, 2011: 14). Her iki yazar da evrenin geleceğine ve çevresel tahribat durumuna ilişkin en iyi ve en kötü senaryolara göre tahminlerini dünya kamuoyuna sunmuştur. Benzer şekilde Garret Hardin'nin Ortak Kaynakların Paylaşımı Trajedisi (*The Tragedy of the Commons-1968*), Barry Commoner'in Bilim ve Sağlık (*The Science of Survival-1966*), Dennis Meadows ve arkadaşları tarafından hazırlanan Büyümenin Sınırları (*The limits of Growth-1972*), Edward Goldsmith'in Yaşam Şablonu (*A Blueprint for Survival-1972*), E. F. Schumacher'in Küçük Güzeldir (*Small Is Beautiful-1973*) ve Dünya Çevre ve Gelişme Komisyonu'nun Brundtland Raporu olarak da bilinen Ortak Geleceğimiz (*Our Common Future*) gibi çalışmalar çevre hareketlerinin ivme ve güç kazanmasına katkı sağlayan önemli çalışmalar arasında gösterilmektedir.

⁷ Chipko hareketi 1970'li yıllarda Hindistan'da kırsal köylüler (özellikle kadınlar) tarafından gerçekleştirilen, ormanlık alanların korunmasına yönelik şiddet içermeyen toplumsal ve ekolojik eylemlerdir.

1970’li yıllardan sonra çevre hareketlerindeki düşünsel olarak farklılığı vurgulamak amacıyla “ekoloji hareketleri” ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. Çevre hareketlerinde radikal kesim özde mevcut ekonomik ve sosyopolitik yapıyı sorgulamaktadır. Çevreci radikaller kâr odaklı ekonomik büyümeyi mümkün kılan kapitalizmi ve endüstriyel gelişmeyi çevresel değerler açısından eleştirmektedir. Bu kesimin altını çizdiği husus ekonomik büyüme, üretim ve tüketim yarışı ve nihayetinde ortaya çıkan tüketim toplumuna bağlı olan yapının sorgulanmasının gerektiğidir (Yılmaz Turgut, 2017: 23). Önder’in (2003) aktarımına göre korumacı çevre yönelimlerinin ekoloji hareketlerinden farklılaştığı hususlara ilişkin olarak; korumacı akımlar kültürel ve doğal mirasın korunması gibi konularla ilgilenirken, ekolojik akımlar siyasi ideolojileri gereği ileri sanayi toplumlarının karşılaştığı nükleer enerji, sanayi kirliliği ve asit yağmurları gibi çevresel sorunlar üzerinden temel bir toplumsal değişmeyi hedeflediği söylenebilir. Zira doğa korumacı yaklaşımlar mevcut toplumsal ve siyasal düzeni sorgulamak yerine, mevcut toplumsal sistem içerisinde kalarak belirlenen hedeflere ulaşabileceğini savunur. Diğer taraftan ekolojik hareketler ise yeni bir toplumsal yapı ve toplumsal paradigma değişimini öngörmektedir. Hiyerarşik ve bürokratik örgütlenme modeline karşı, bireysel değerlere ve küçük ölçekli örgütlenme modelini önemsemektedirler. Ayrıca doğrudan eylem yönelimli olma, katılımcı bir siyasal sistem arayışı içerisindedirler. Son olarak çevre konusundaki toplumsal hareketlere ilişkin teorik yaklaşımlar, doğa korumacı anlayıştan kaynak seferberliği teorisine kadar çeşitli kuramsal açıklamaları içerirken, ekolojik hareketler daha çok yeni toplumsal hareketler teorisi ile açıklanmaktadır (Dalton, 1994). Zira klasik toplumsal hareket kuramları ekolojik hareketleri ve içerdiği temel değerleri açıklamada yetersiz kalmıştır.

Yapılan bu değerlendirmelerden ekoloji hareketlerinin endüstrileşme ve modernleşmenin meydana getirdiği siyasal ve yönetsel yapıya karşı kültürel bir tepki olarak geliştiği ileri sürülebilir. Nitekim modernist ilke ve değerlerin sorgulandığı postmodernist anlayış, “moda” ve “tüketim” gibi kavramlar tarafından dayatılan yaşam biçimini eleştirerek ekolojik dünya görüşünün şekillenmesinde etkili olmuştur. Pozitivist ve teknosantrik bir yapıyı gerekli kılan modernist anlayışın, çevre sorunlarının temel kaynağı olarak nitelendiren postmateryalist düşünce ekolojik dünya görüşünün fikri ve ideolojik alt yapısının oluşmasını sağlamıştır (Gözler, 2015). Ekoloji hareketinin özünü insanoğlunun doğa üzerinde oluşturduğu tahribatın farkına varması, çevresel değerleri koruması ve mevcut endüstriyel uygarlığı çevre sorunsalı bağlamında yeniden gözden geçirmesi oluşturmaktadır (Yılmaz Turgut, 2017: 21). Scott (1990)’un ifadesiyle ekoloji hareketleri yeni toplumsal hareketlerin merkezinde yer alan endişelerin uyumlaştırılmış ve sentezlenmiş hali olarak düşünülebilir.⁸ Bu durum çevre hareketlerinin diğer hareketler ile düşünsel anlamda kolaylıkla eklemlenmesinin temel sebebini oluşturmaktadır.

Çevre hareketlerinde yaşanan zamansal ve mekânsal farklılaşma ve temel gerekçeleri dikkate alınmalıdır. Mevcut durumda çevre hareketlerini tek bir kategoride değerlendirmek, tarihsel olarak gelişim göstererek yaygın ve tek bir akımın etkin olduğunu söylemek yanlış olur. Günümüzdeki çevre hareketlerinin bazıları hala geleneksel özellikleri ihtiva ettiği gibi, ekolojik düşünce sistemini savunan hareketler de mevcuttur. Ancak Mertig ve Dunlap (2001)’in aktarımına göre, doğa korumacılık hareketi ile modern çevre hareketleri arasındaki kültürel ve ideolojik farklılıklar giderek azalmaktadır. Nitekim doğa korumacılık akımının giderek daha fazla liberal pozisyon alması, diğer yeni toplumsal hareketler tarafından desteklenen ideolojik ve kültürel pozisyon nedeniyle sadece eski endişelerin yenilerinin içerisinde dâhil edilmesinden başka bir şey değildir. Zira çevre hareketleri

⁸ Çevre hareketleri ile yeni toplumsal hareketler arasındaki ilişkinin yaşam kalitesine ilişkin konularda eşitsizlik ve hoşnutsuzluğa vurgu yapılmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Endüstrileşme ve kentleşme ile beraber meydana gelen çevresel değerlerdeki tahribat, kapitalist iktisadi sistemin getirmiş olduğu çevre sorunlarının çevre hareketlerini tetiklediği düşünülmektedir (Davulcu, 2019:433). Benzer şekilde Andrews ve Edwards’ın (2005: 2014) aktarımına göre geçmiş dönemlerde eğitim seviyesi yüksek, orta sınıf katılımının fazla olduğu ve ulusal politikalar üzerinde etkili olabilmek için yasal ve bilimsel uzmanlığı kullanmak gibi temel özellikler çevre hareketinin belirgin unsurları olarak gösterilmektedir. Bu özelliklerden bazılarının sürekliliğini kaybettiğini söyleyebiliriz. Örneğin mevcut durumda çevre grupları, lobicilik, yasal olarak dava açma, boykot, toplumsal örgütlenme gibi doğrudan eylemleri tercih ettikleri gözlenmektedir.

çevresel değerlerin korunması yanı sıra diğer yeni toplumsal hareketlerin amaç ve hedeflerini gerçekleştirmeleri bakımından öncü kolu temsil etmektedirler. Bunun en iyi göstergesi özellikle Batı Avrupa’da siyasal bir parti olabilmeyi başaran “Yeşiller” çevre korumanın yanı sıra toplumsal eşitlik, insan hakları ve dünya barışı gibi hususlarda destekçi bulabilmektedir (Dalton 1994). Benzer şekilde bu farklılaşma, çevre hareketleri içerisinde toplumsal ekoloji, derin ve sığ ekoloji, ekofeminizm ve toplumsal adalet gibi farklı anlayışların oluşmasına neden olduğu söylenebilir (Dunlap ve Mertig, 1992). Yeni siyasetin uzantısı konumundaki “Yeşil” partiler ile daha da somut kimlik kazanan çevreci yeni toplumsal akım; sistem karşıtı, küreselleşme karşıtı, partiler karşıtı parti ve popüler eylemler gibi temel özellikleri içererek yeni siyasal duyarlılığın oluşmasına katkı sunmuştur (Heywood, 2013).

Çevre hareketlerinde düşünsel anlamda yaşanan tarihsel farklılığın bir diğeri 1980’li yıllardan sonra gerçekleşen çevresel adalet hareketleri ile meydana geldiği söylenebilir. Çevresel adalet kavramı ile anlatılmak istenen, tarih boyunca küresel ekolojik toplumun her bir üyesinin kendi haklarını elde edilmesi için vermiş olduğu mücadeledir. Temel gayesi ise salt bir ekolojik kalkınma düşüncesinin meydana getirmiş olduğu fayda ya da olumsuzluklara toplumun bütün katmanlarına eşitsiz ve orantısız dağılımını sorgulayan bir ana çerçeve yaklaşımı olarak değerlendirilebilir (Steady, 2009). Çevresel adalet kavramı konut sektöründen ulaşım, kentsel altyapı hizmetlerinden toplum sağlığına kadar birçok hususta çevresel ve sivil haklar bakımından toplumun farklı katmanlarının farklı uygulama ya da sonuçlara maruz bırakılması olarak ifade edilebilir. Benzer şekilde, ABD Çevre Koruma Ajansı tarafından çevresel adalet kavramı “ırk, renk, ulusal köken, gelir farkı gözetmeksizin herkesin çevre hukuk ve politikaların oluşturulması ve uygulanması aşamalarında eşit davranılması ve sürece katılımlarının sağlanması” olarak ifade edilmektedir. Çevresel adalet yaklaşımı zaman içerisinde beyaz orta sınıf, muhafazakâr toplum kesimi ya da devlet başta olmak üzere örgütlerin öncülüğünde gelişmesinden ziyade daha çok toplumsal olarak dışlanmış kesimlerin kendilerini bu orantısızlık, adaletsizlik ya da eşitsizlikçi uygulama ve yaklaşımlara karşı geliştirdikleri söylemler sayesinde yaygınlaştığı söylenebilir (Johnson, 2009: 20). Sonuç olarak çevresel adalet anlayışı Amerika Birleşik Devletler ve Avrupa başta olmak üzere birçok ülkede çevre hareketlerin düşünsel ve eylemsel anlamda uzlaşma sağladığı bir alan oluşturmaya devam etmektedir.

Çevre hareketlerinde özellikle son yıllarda uluslararası alanda çevresel sorunlar ile mücadelede gerekli olan koalisyonların oluşmasına yönelik adımlar atılmaktadır. Uluslararası arena çevre hareketleri açısından daha geniş kitlelere erişim başta olmak üzere önemli imkânlar sunmaktadır. Bu alanda oluşan küresel sivil toplum girişimleri sayesinde biyolojik çeşitlilik, ozon tabakasının incilmesi ile maden ve enerji kaynakların çıkarılmasına engel olmak amacıyla gerçekleştirilen birçok uluslararası düzenlemenin şekillenmesinde etkili olmuştur. Her geçen gün bireyler kendilerini küresel toplumun bir parçası olarak kabul etmekte ve karşılaştıkları sorunları ulus üstü sivil oluşumlara katılım ile ifade edebilmektedirler. Çevre hareketleri için bireyler üstü, uluslar altı anlayışın yanı sıra ülkeler arası ve küresel yönelimler daha fazla yaygınlaşmaktadır. Çevreci grupların uluslararası alanda daha fazla aktif olması bazı yazarlar tarafından yeni dönem için ileri sürülen küresel sivil toplum anlayışını destekler niteliktedir (Wapner, 1995; Carter, 2007).

4. ÇEVRECİ HAREKETLERDE KURUMSALLAŞMA VE ETKİLERİ

Çevre hareketlerinin en temel unsurunu katılım ve sosyal sermayeyi sağlayan çevreci gruplar oluşturmaktadır⁹. Nitekim çevre hareketlerinden bahsedildiğinde çevreci toplumsal gruplar

⁹ Çevreci gruplar sanayi toplumlarındaki geleneksel siyasal değerlere karşı yeni politikaların yerleşmesi için öncü olmaktadır. Çevreci grupların yeni toplumsal hareketleri ile benzer ideolojik duruşa sahip olduklarından ortak destek gruplarından faydalanılmaktadır. Örneğin yeni toplumsal gruplarda olduğu gibi çevreci hareketlere destek verenler özellikle hizmet sektöründe faaliyet gösteren post modern değerleri önemseyen, beyaz yakalı, eğitilmiş yeni sınıf oluşturmaktadır. Benzer şekilde diğer yeni toplumsal hareketlere olduğu gibi genç ve kadınların yaşlı ve erkeklere karşı daha fazla çevreci hareketlere yönelim gösterdikleri ileri sürülmektedir (Mertig ve Dunlap, 2001).

kastedilmiş olmaktadır. Çevreci gruplardan bahsedildiğinde ise çoğunlukla ulusal düzeyde örgütlenmiş ve kurumsallaşmış yapılar akla gelir. Bunun temel sebebi ise yerel gruplara karşın bu gruplara ilişkin bilgilerin mevcut ve erişebilir konumda olmasıdır. Ulusal politikalarda yaşanan tıkanıklık ile zengin bütçe ve güçlü kadrolara sahip olan ulusal çevreci grupların diğer politik konulara daha fazla yönelmeleri gibi hususlar, bu grupların çevre hareketleri üzerindeki etkisinin yerel gruplara göre daha az olmasının sebebi olarak gösterilmektedir. Her ne kadar ulusal çevreci gruplar zengin bütçe ve güçlü kadrolara sahip olsalar da diğer politik konulara daha fazla yönelmeleri ya da ulusal politikalarda yaşanan tıkanıklık gibi hususlar; bu grupların çevre hareketleri üzerindeki etkisinin yerel gruplara karşı daha az olmasının sebebi olarak gösterilmektedir. Ayrıca yerel çevre gruplar, sosyal sermayenin oluşturulması ve çevreci eylemlerin şekillenmesinde etkin olan ulusal çevre hareketlerinin önemli bir bileşeni haline gelmiştir (Straughan ve Pollack,2008). Son yıllarda bilgi ve iletişim teknoloji alanında kaydedilen gelişmeler neticesinde yerel çevre gruplar karşıt söylemlerini uluslararası camiaya da ulaştırabilmektedirler.

Çevreci gruplar için tek bir rasyonel ve kapsamlı sınıflandırma yapmak olanaksız gözükmektedir. Bunun temel sebebi ise çevreci gruplarının sıra dışı çeşitliliği ve geleneksel örgütlerden radikal yerel taban kitle örgütlerine kadar değişik örnekleri ile karşılaşılma olumasıdır. Genel bir çıkarım yapmak gerekirse çevre hareketlerinde de olduğu gibi, çevreci grupları korumacılık yönelimli olanlardan ekolojik yönelimlere sahip olanlara kadar önemli farklılıklar göstermektedir (Carter, 2007). Bu kapsamda Diani ve Donati (1999)'nin yapmış olduğu çalışma, lobicilik faaliyetinde bulunan çevreci gruplar, profesyonel protesto grupları, katılımcı protesto grupları ile katılımcı baskı grupları olarak çevreci grupları farklı başlıklar altında tasnif etmektedir. Her bir çevreci grubun sahip olduğu amaçlar, eylemler ve savundukları değerler bakımından farklı nüanslar içermektedir.

Çevre hareketlerini örgütsel açıdan tek bir model öngörüsü ile değerlendirmek zordur. Amaçları ve eylemleri bakımından geniş repertuvarlara sahip olan çevreci gruplar, temelde diğer toplumsal hareketlerde olduğu gibi kurumsallaşmış ya da kurumsallaşmamış örgütsel yapılar olmak üzere kendi içlerinde farklılaşmaktadırlar. Benzer şekilde bazı çevreci gruplar daha ılımlı amaçlar benimsemekte ve spesifik olarak kaynak yönetimi gibi konular etrafında faaliyet göstermekteyken, daha radikal olanlar mevcut üretim ve tüketim biçimlerinde köklü değişikliklerin yapılması düşüncesini savunmaktadırlar (Andrews ve Edwards, 2005). Nitekim çevreci grupların geniş kitle katılımlı sosyal hareketlerden kurumsallaşmamış çıkar grupları arasında değişim gösterdiği anlaşılmaktadır. Diğer sosyal hareketlerde olduğu gibi çevreci örgütler, profesyonel-kitle katılımlı ile geleneksel-çağdaş eylem formları arasında bir tercih yapmak durumunda kalmaktadır. Bu tercihler yer ve zamana göre değişiklik göstermektedir. Katılımcı ve geleneksel olmayan bir örgütlenme yapısına sahip olan gruplar çağdaş taktikler uygulayabilirken, geleneksel ve kurumsal yapıya sahip olanlar tam aksine daha az geleneksel taktik ve stratejileri takip ettiği belirtilmektedir.

Çevreci hareketlerinin örgütsel yapısı, buldukları ülkelerin siyasi ve yönetsel yapısına, zamansal ve mekânsal faaliyet düzeyine bağlı olarak farklı strateji ve eylemler takip ettiği söylenebilir. Çevreci gruplar geleneksel yaşam biçimini değiştirmeye yönelik olarak alternatif öneriler geliştirmektedir. Ayrıca bilgi, teknoloji ve iletişim araçlarının gelişim göstermesi nedeniyle çevreye ilişkin yerel endişe ve kaygılara yönelik ulusal ve uluslararası ölçekte farkındalığın oluşması, hareket tabanının genişlemesine neden olmuştur. Lobicilik, sivil itaatsizlik ve ekotaj gibi yöntemler çevreci grupların sıklıkla başvurmuş oldukları strateji ve eylemler arasında gösterilmektedir (Yılmaz Turgut, 2017:24-25). Söz konusu strateji ve eylemlerin temel amaçlarını çevresel değerleri dikkate almayan hükümet kararlarını etkilemeye çalışmak, eleştirilen kararlar karşısında yasalara karşı pasif direnişte bulunma ya da doğrudan eyleme geçerek kararların uygulanmasına engel olmak şeklinde özetlenebilir.

Çevreci grupların işlevleri ve etki boyutları düşünüldüğünde daha karmaşık, tespiti ise oldukça zordur. Bunun en temel sebebi olarak ise çevre grupları farklı coğrafik ve toplumsal ölçekte farklı

eylemlerde bulunmaları, değişik kimlikleri bir arada buluşturması gösterilebilir. Çevreci gruplar amaçlar, hedefler, eylem biçimleri ve faaliyet konuları açısından çeşitli sosyo-politik yelpazede yer almaktadırlar (Klyza et al., 2006). Öncelikli olarak çevreci grupların kaynak hareketliliği ve siyasal etki olarak iki temel işlevi yerine getirdiği kabul edilmektedir. Kaynak hareketliliğinde çevreci toplu eylemlerde gerekli olan sosyal ve finansal kaynakların güvence altına alınmasını ifade ederken siyasal etkide ise gerekli strateji ve taktiklerin seçimi ile ilgilidir (Diani ve Donati, 1999). Yine de çevreci grupların kapsamlı analizi makro ve mikro açıdan değerlendirmeyi zorunlu kıldığı söylenebilir. Makro açıdan bakıldığında özellikle gelişmiş ülkelerde iletişim alt yapısı, eğitim seviyesi, kentleşme ve toplumsal hareketliliğin yüksek olması nedeniyle çevre gruplarına olan yönelimde fazla olmaktadır. Mikro açıdan bakıldığında ise benzer şekilde gelir seviyesi ve eğitim seviyesi yüksek üst toplumsal sınıfın daha fazla çevreci gruplara katılım sağladığı ileri sürülmektedir. Sivil oluşumların yasal ve siyasal yapılar tarafından daha fazla desteklendiği için demokratik sistemlerde çevreci gruplara yönelim daha fazla olacaktır.¹⁰

Benzer şekilde toplumsal hareketler içerisinde yer alan çevreci gruplar 1970'li yıllardan sonrada değişim geçirmiştir. Diani ve Donati (1999) yaptığı çalışmaya göre, gönüllü katılımı esas alan geleneksel baskı gruplarından yatay örgütlenene gönüllü vatandaşların katılım sağladığı protestocu örgütlere doğru bir değişim yaşanmaktadır. Postmodernizm ve küreselleşme gibi süreçlerle birlikte toplumsal yapıda ve siyasi ilişkilerde yaşanan değişimlere paralel olarak çevre örgütleri de daha karmaşık bir yapıya doğru eğilim göstermektedir (Rootes, 1999:3). Örnek olarak, Greenpeace gibi etkin çevre grupları batı demokrasilerinde yaygın olurken, gelişmekte olan ülkelerde daha çok kirlilik, su ve sağlık gibi yerel yaşam koşulları ile ilgili konulara yoğunlaşan gruplar ön plandadır (Dalton, 2005:442).

Çevresel faaliyetlerde bulunan toplumsal grupların ve üyelerinin değerlendirilmesi ilk olarak kimliksel analiz ve teorilerden geçmektedir. Zira üyelerin sahip olduğu değerler, tutumlar, inançlar, ideolojiler ve bilgilerden ziyade örgütsel kimlik şemsiyesi altında kimlik dönüşümü yaşamaktadırlar. Çevre hareketleri grup üyelerinin ne düşündüklerinden ziyade kendilerini nasıl tanımladıklarına bağlı olarak şekillenmektedir. Kendilerini güçlü bir çevreci olarak değerlendiren grupların eylemleri de sert ve radikal içerikli olmaktadır. Toplu eylemlerin doğrudan siyasi amacı aktivistler arasında ekolojik farkındalığın oluşturulmasıdır. Nitekim çevreci grupları siyasi tecrübe ve eğitim süreci bireylerin kimliklerin şekillenmesinde etkili olmaktadır. Örnek olarak “NIMBY” kısaltması ile İngilizcede kullanılan “benim arka bahçemde olmasın” anlayışı, çevreci grup üyelerinin zamanla siyasi eğitim süreci ile “benim istemediğim ve arzu etmediğim neden başkası için olsun” anlayışına doğru dönüşmüştür (Carter, 2007). Bu açıdan daha fazla kolektif eğilim göstermesi yeni dönemde bu hareketlerin öne çıkan temel özelliği olarak kabul edilmektedir.

Çevreci grupların özellikle politika karar vericileri etkilemek amacıyla gerçekleştirmiş oldukları dolaylı ve geleneksel olmayan eylemler çeşitlilik arz etmektedir. 1970'li yıllar feminist, barış, sivil haklar ve çevre hareketlerinde olduğu gibi siyasette yeni ve katılımcı anlayışın yaygınlaştığı döneme tekabül etmektedir. Çevreci hareketlerde diğer toplumsal hareketlerde olduğu gibi klasik marş ve protesto gibi geleneksel yöntemler tercih edildiği gibi özgün ve yenilikçi eylem biçimleri de benimsenmiştir (Guha, 2000:80). Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse çevreci grupların başvurdukları taktiksel yaklaşım *sayılar mantığıdır*. Çevresel değerlerin korunmasına sayıları milyonları bulacak şekilde çok fazla katılım ve desteğin sağlanması ile en başta hükümet ve daha geniş kesimlerin etkileneceği düşüncesi hâkimdir. Sıklıkla çevreci gruplar tarafından başvurulan

¹⁰ Siyasi iktidarın politikaları ile çoğu kez örtüşmeyen söylemlerde bulunan çevreci gruplar, anayasal olarak güvence altına alınmış demokrasi kurumların sağlam temellere oturtmuş olan ülkelerde otoriter rejimlere karşı daha fazla gelişim gösterdiği söylenebilir. Kültürel açıdan post materyal değerlerin öncü olduğu toplumlarda yaşam kalitesine ilişkin hususların daha fazla ilgi duyulduğu, katılımcı ve farklılığı öne çıkaran toplumsal yapı nedeniyle çevreci gruplara yönelim daha fazla olmaktadır. Çevreci eylemleri ve sivil hakların destekleyen sosyal politikaların olması, sanayileşme, tüketim alışkanlığı ve çevre sorunlarını artış gösterdiği gelişmiş sanayi toplumlarında çevreci gruplara yönelim artmaktadır (Dalton, 2005:446-450).

taktik ise *zararlar mantığıdır*. Bu yaklaşımda gerek ekonomik yaptırımlar ve sıkıntılar ile ekotaj gibi örneklerde olduğu üzere gerek iş dünyası gerekse devlet malları üzerinde oluşturulacak maddi ve somut zararlar verilmesi eğilimi vardır. Diğer taraftan çevreci grupların tercih ettikleri protesto biçimi *tanık olma mantığına* dayanmaktadır. Bu eğilimde ise daha çok ahlaki mesajlar vererek insanlığın geleceğin risk altında olduğunu alınan bireysel riskler ile ifade edilmektedir (Della Porta ve Diani, 2006). Benzer şekilde Smith ve diğerleri (2003) çevreci grupların eylem ve taktiklerini; gayri resmi yollardan irtibat kurmaya çalışma, yargıya başvurma, lobicilik faaliyetleri, ilgili kurumlara gönderilmek üzere dilekçe ve imza listeleri oluşturma, bilimsel araştırma ve raporlar üretme, tüketici boykotları, medyada yer alma, sokak gösterileri, şiddet içeren ve içermeyen doğrudan eylemler şeklinde özetlemektedir.

Yerel çevre grup üyelerin değerler itibari ile sahip olduğu yakınsaklık nedeniyle ulusal çevre gruplarına nazaran daha güçlü bir çevreci kimlik oluşturma potansiyeline sahip olduğu kabul edilmektedir. Andrews ve Edwards (2005) yerel ölçekteki çevre örgütlerinin diğer gruplar ile kıyaslandığında ulusal örgütler ile daha fazla entegre olabilme kapasitesine sahip olmasına rağmen diğer yerel ve bölgesel koalisyonlara katılımının az olduğunu ifade etmektedir. Gönüllüler ve profesyonellerin katılım gösterdiği yerel çevreci gruplar, farklı çevre felsefelerine sahip oldukları gibi particilik faaliyetlerine daha fazla yönelimli olmakta, lobicilik gibi geleneksel destek taktiklerini az tercih etmekte, kâr amacı gütmeyen ve vergilerden muaf tutulan gruplar konumunda değerlendirilmektedir. Bu açıdan Bosso (2005) yerel ve münferit çevre gruplarının çevre ile ilgili eylem ve programlar üzerindeki etkisi nedeniyle daha geniş alanı kapsayan çevre hareketlerinin en önemli unsurları haline geldiklerini ifade etmektedir.¹¹

Çevreci gruplar ile baskı ve çıkar grupları arasındaki farklılığın açıklanmasında yarar vardır.¹² Nitekim farklı disiplinlerde her bir kavram kolektif hareket etme ve dayanışma teorileri ile açıklanmaya çalışılsa da aralarındaki farklılıklar göz ardı edilemeyecek düzeydedir. Çıkar grupları belirli uzmanlaşma, hiyerarşik ve merkezi bir örgüt yapısı olan, yasal prosedürlere göre hareket eden lobicilik¹³ gibi eylemlerde bulunan örgütsel yapılar olarak nitelendirilmektedir. Beyers ve diğerleri (2008: 1106) çıkar gruplarının en temel özelliklerini “*örgütsel yapı, politika sonuçlarını etkileme ve siyasetçiler ile bürokratlar arasında gayri resmi ilişki kurma*” olarak ifade etmektedir. Çıkar grupları ortak maddi ve manevi çıkarlar çerçevesinde toplanan, belirli düzeyde uzmanlaşma ve örgütlenme düzeyine sahip toplumsal gruplar olarak ifade edilmektedir. Baskı grupları ise siyasal karar mekanizmaları üzerinde sistemli bir etkileme faaliyetinde bulunan gruplar olarak ifade edilmektedir. Bu durumda, her çıkar grubu baskı grubu olarak nitelendirilemeyeceği gibi her baskı grubunun da çıkar grubu olarak kabul edilmesi yanlış olur (Eray, 2019:238). Diğer taraftan toplumsal hareketleri siyasal ve sosyal değişimi önceleyen karmaşık, çoğulcu örgütsel gruplar olarak kabul edilebilir. Zira Andrews ve Edwards (2005:482)’ın aktarımına göre, toplumsal hareketler çıkar gruplarına karşı daha az kurumsallaşma ve örgütlenme eğilimi içinde olmaktadır. Marjinal ya da gayri resmi örgütlenme biçiminin benimsendiği sosyal hareketlerde, katılımcılar siyasal alanın çevresinde(periferinde)

¹¹ Yerel gruplar çevresel değerlerin korunmasında gerekli olan sosyal sermayenin sağlanması bakımından önem düzeyi her geçen gün daha fazla artmaktadır. Zira yerel çevre gruplarının zaman içerisinde uzmanlaşması ve kurumsallaşması sayesinde yerel çevre sorunlarının ulusal bir mevzuya ve gerekli politikaların oluşmasına neden olmaktadır (Klyza, vd., 2006).

¹² Çevre grupları diğer taraftan sivil toplum örgütlerinden ve siyasi partilerden farklı özellikleri taşımaktadırlar. “Üçüncü sektör” olarak da ifade edilen “kâr amacı gütmeyen” kuruluşlar devletten farklı gönüllülük esasına dayalı olarak oluşturulmuş birliktelikler kast edilmektedir. Kitapçıoğlu (2013:383)’ün aktarımına göre ise devletten ayrı, ilişkilerinde özerk ve çıkarlarını korumak ve yaymak için gönüllük esasına dayalı olarak oluşturulan örgütsel birliktelik olarak nitelendirilmektedir. Bu kuruluşların temel amacı diğer toplumsal gruplardan farklı olarak siyasal karar verenler üzerinde baskı kurmaktan ziyade yönetime katılma ve hükümet politikasının oluşmasına yardımcı olmaktır. Son olarak toplumsal hareketlerin siyasal partilerden farklılaştığı hususlar ise; daha gevşek örgütlenme, üyelik yapısı, yandaşlık ve liderlikten yoksun olması gösterilebilir. Kökeni itibariyle toplumsal hareketlerde toplumdan doğar ve siyasal düzeni eleştirir ancak burada belirli bir konuda ahlaki amaç ve gaye peşinde koşulmaktadır (Haggue ve Harrop,2014:163).

¹³ Lobicilik, siyasal iktidarı elinde bulunduranlar ve karar alıcıları etkileyerek belirli politikaların benimsenmesi ve uygulanmasını sağlamak amacıyla belirli kişiler tarafından gerçekleştirilen eylemler olarak ifade edilmektedir.

hareket ederek protesto gibi eylemlerde bulunmakta ve politika sürecinde iştirakçi konumda olmaktadır. Siyasi bağlantılar, örgüt kaynaklarına erişim ve politikaları etkilemenin fazla olduğu güçlü örgütsel kapasiteye sahip olan çıkar gruplarının aksine, toplumsal hareketlerde çoğulculuk ve demokratik prensiplerin daha fazla olduğu daha zayıf örgütsel yapılar öne çıkmaktadır. Mevcut siyasal çevre ve kurumlar ile ilişkinin niteliği bakımından da toplumsal gruplar çıkar gruplarından farklılaşmaktadır.

Çevre hareketleri ihtiva ettiği özellikleri bakımından ülkeler arasında farklılıklar mevcuttur. Gelişmiş batı ülkelerinde çevre hareketleri yeni toplumsal hareketlerden ulusal düzeyde profesyonel ve kitle katılımını önceleyen network hareketlerine doğru gelişim göstermektedir. Yaşanan bu değişimin bir diğer önemli boyutu ise önceliklerin yerel hava kirliliği gibi münferit çevre sorunlarından ziyade küresel çevre sorunlarına doğru bir kayma yaşanması oluşturmaktadır. Etkileri bakımından çevresel konularda duyarlılaşma ve karar alma mekanizmalarına erişim her geçen gün daha fazla artış göstermektedir. Çevresel söylemler bakımından ise radikal toplumsal değişimden ekolojik modernleşmeye doğru eğilim söz konusudur. Kurumsallaşma, bilişsel yapı, yeni toplumsal hareketler ile etkileşim biçimi, radikal karşı akımların ortaya çıkması gibi hususlar Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinde çevre hareketlerin temel özellikleri arasında değerlendirilmektedir. Diğer taraftan üçüncü dünya ülkeleri için durum değerlendirildiğinde, çevresel taleplerin kalkınma ile daha fazla bütünleştirilmeye çalışıldığı, konuları itibariyle ormanlık alanların korunması, su, hava ve toprak kirliliği ile çölleşme gibi hususlara daha fazla önem verilmesi, çevre hareketlerinin ulusal düzeyde faaliyet gösteren örgütlerin yerel ölçekte faaliyetleri ve uzantısı konumunda olması, radikal çevre söylemlerinin yaygınlaşması gibi hususlar dikkat çekmektedir (Van Der Heijden, 1999).¹⁴

Çevre hareketlerinin oluşturmuş olduğu etki ve sonuçları tam olarak tespit etmek zordur. Bu konuda yapılan çalışmalar daha çok belirgin bir konuda faaliyet gösteren çevre gruplarının vaka analizi ile politik etki ve çıktıları üzerinden yapılan çıkarımların genelleştirilmesinden ibarettir. Çevre hareketlerinin doğrudan ve dolaylı olarak siyasal, yönetsel ve sosyal yapıda meydana getirdiği etkileri belirli kategoriler altında özetlenebilir. İlk olarak ulusal ve uluslararası düzeyde çevre farkındalığının artmasına paralel olarak objektif ve tarafsız bilimsel çalışmaların yapılmasına katkı sunmaktadır. İkinci olarak çevre hareketleri, çevre sorunların çözümü için gerekli yönetsel ve yasal alt yapının oluşması, karar vericiler (özellikle yasama, yürütme ve yargı organları ile iş dünyası) tarafından alternatif politikaların geliştirilmesi, formüle edilmesi, uygulanması ve tekrar gözden geçirilmesi aşamalarında etkili olmaktadır (Yılmaz Turgut, 2017:27-28). Bu açıdan çevre gruplarının oluşturmuş olduğu etkiler kimliksel gelişim, duyarlılaşma, yönetsel, yapısal ve önemlilik gibi içsel ve dışsal unsurları içeren başlıklar altında değerlendirmek mümkündür. İlk olarak çevre hareketlerine katılım sağlayan grup üyelerinin çevresel değerleri ve farkındalığını artırmakta, bu yönde bir siyasal kimliğin oluşmasını sağlamaktadır. Şüphesiz siyasal ve politik kararlarda çevresel değerlerin dikkate alınması çevre hareketlerinin en önemli kazanımlarından biridir. Buna ilaveten çevre hareketleri çevresel değerlerin korunmasına ve geliştirilmesine yönelik duyarlılaşmanın artırılması ile ilgili sorunların politik gündemde yer alması, politikaların şekillenmesi ve uygulanmasına geniş kamuoyu desteğinin sağlanmasına katkı sunmaktadır. Yönetsel süreç ve politikalar yanı sıra çevre ile ilgili örgütsel yapıların ya da mevcut siyasal partilerin çevre konularına yönelimlerini artırmaktadır. Özellikle uluslararası alanda çevre örgütlerini temsil birimlerinin ve siyasal ağıın oluşmasında, gerekli politikalara karar vericilere önemli katkıları olmakta, çevre ile ilgili prosedürel işleyişin şekillenmesinde çevresel gruplara daha fazla danışılmasını mümkün kılmaktadır. Son olarak çevre hareketlerinin en önemli kazanımları arasında çevre ile ilgili hassasiyet ve önceliklerin sürekliliğini sağlayarak, uzun süre siyasal ve toplumsal gündemde kalmasını, bu konudaki endişe ve kaygıların

¹⁴ Ülkeler arasında farklılıklar olsa da çevre hareketlerinin kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da giderek daha fazla kurumsallaştığı yönünde çalışmalar arasında fikir birliği olduğu söylenebilir. Bu ülkelerde ana akım çevre hareketleri çoğunlukla radikal söylemlerden ziyade reformist ve katılımcı prensip ve ilkeleri takip etmekte, uzmanlaşma ve geleneksel taktik ve stratejilerden ziyade konvansiyonel olmayan yöntemleri tercih ederek mevcut siyasal sistem içerisinde kalmaya çalışmaktadır (Carter, 2007).

karar vericiler tarafından dikkate alınmasını sağlamaları da gösterilebilir (Van Der Heijden, 1999). Çevre politikalarını şekillenmesinde medya, sivil toplum, kamu idareleri, bürokratlar gibi birçok resmî ve gayri resmî aktör arasında çevreci gruplar daha fazla öne çıkmaktadır.

5. SONUÇ

İnsanlık tarihi boyunca siyasi, iktisadi ve toplumsal değişimlerin sebep olduğu yaşam biçimlerine karşı kaygı ve endişelerin açığa çıkmasını olanaklı kılan toplumsal hareketler günümüzde, önemli birer siyasi ve toplumsal aktör olarak kabul edilmektedir. Bir bakıma toplumsal yapının aksayan yönlerinin değiştirilmesini amaçlayan örgütlü yapılar tarafından gerçekleştirilen toplumsal hareketler, özellikle 18. ve 19. yüzyılda etkin olmaya başlamıştır. Daha çok sınıf tabanlı ve iktisadi öncelikler içeren geleneksel toplumsal hareketlere en iyi örnek olarak işçi hareketleri ve ulusal bağımsızlık hareketleri gösterilmektedir. Bu dönemde dikkat çeken toplumsal hareketlerin temel özellikleri ise ortak ve genel amaç ile ilkelerin benimsenmesi, kolektif eylemler ve örgütlü yapılar oluşturmaları, karşıtları ile çatışmacı, kendi içinde ise dayanışmacı bir siyaset izlemesi gösterilebilir. Siyasal sistem ve toplumsal yapının olumsuz yanlarının eleştirilmesi ve eksikliklerin giderilmesi gayesi taşıyan toplumsal hareketler sistem araçları tarafından kontrol edilmek istenmektedir. Söz konusu sistem kontrol güçleri (bürokrasi, parlamento, iş dünyası, ordu, medya vb.) geçmiş dönemlerde materyalist değerler ve iktisadi öncelikler üzerinde inşa edilmeye çalışılırken 1950’li yıllardan sonra kimlik ve kültürel alanda etkin olmaya çalışmaktadır.

Dönemsel olarak farklı toplumsal yapı ve tarihsel iz düşümlerin olması, geleneksel ve yeni toplumsal hareketler arasında ana hatları itibariyle önemli farklılaşmaların oluşmasına sebep olmuştur. Özellikle sınıfsal ve ekonomik gerekçelerden hareket eden, materyalist değerleri önceleyen toplumsal hareketler daha çok postmateryalist değerlerin, dengenin, uyumun, çeşitliliğin, kimlik ve kültürel kodların esas alındığı bir hareket biçimine doğru değişim göstermiştir ki toplumsal hareketler için kullanılan “yeni” teriminin bu yapıya kattığı anlam da tam da buraya tekabül etmektedir. Endüstrileşme, küreselleşme ve uzantısı konumundaki kapitalist iktisadi yapının toplumsal yaşama olan derin etkileri nedeniyle yeni toplumsal hareketler içerisinde radikal söylemler oluşmaya başlamıştır. Toplumsal yapı içerisinde azınlıkta ve marjinal konumda olan toplumsal sınıfların; kimlik, etnisite, din ve yaşam kalitesi gibi konular başta olmak üzere; farklılıkların korunması amacıyla gerçekleştirilen yeni toplumsal hareketler kültürel alana yoğunlaşmış, iktidarı ele alma gibi gayeleri terk etmiş gözükmektedir.

Yeni toplumsal hareketlerin en temel örneklerini, 1970’li yıllarda tecrübe edilen barış, toplumsal cinsiyet, kadın, kimlik ve çevre hareketleri ile nükleer enerji karşıtı hareketler oluşturmaktadır. Bu çeşitliliğin temel gerekçesi olarak ise siyasal ve toplumsal yapıda yaşanan değişimle üretim merkezli sanayi toplumundan tüketim ve hizmet merkezli sanayi sonrası topluma geçişin beraberinde getirmiş olduğu temel açmazların toplumsal sınıflar tarafından farklı değerlendirmeleri gösterilmektedir. Yeni bir boyut kazanan toplumsal hareketler katılımcılar açısından değerlendirildiğinde eğitilmiş, beyaz yakalı orta sınıf kesimin etkin olduğu, ademi merkezîyetçi, küreselleşme karşıtı, sol kanat ideolojilere daha yakın olması, katılımcı ve farklı siyasal eylem biçimleri içermesi gibi temel hususlar öne çıkmaktadır. Son dönemlerde bilim ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler ile iletişim tekniklerinde meydana gelen ilerlemeler toplumsal hareketlerin yeni bir boyut kazanmasını hızlandırmıştır. Özellikle toplumsal hareketlerdeki ahlaki ilkeler, program ve amaçlar, örgüt sınırlarının esnetilmesi ve sonuçlar üzerinde önemli rolü olan liderlerin konumu internet başta olmak üzere iletişim tekniklerinde tecrübe edilen gelişmeler ile daha profesyonel ve küresel network ağ iletişim imkânlarını kucaklayan bir yöne doğru değişim göstermektedir. Ortak amaç, motivasyon ve örgüt yapısı altında toplanan toplumsal gruplar ise mevcut toplumsal düzeni ve onun kurumlarını değiştirmek ya da korumak için faaliyet yürütmektedir. Günümüz toplumsal hareketlerin kapitalist sistem özelliklerini eleştiren, eylem ve faaliyetlerinde ulusal sınırlar dışına taşıyabilme özelliğini içermektedir.

İktisadi, siyasi ve toplumsal yapıda yaşanan değişim ile birlikte ortaya çıkan hoşnutsuzlukları gidermek amacıyla yapılan politika ve stratejilerde çevre konularına yeterli düzeyde yer verilmemiş olması çevre hareketlerini tetiklemiştir. Bu çalışmanın da odağını oluşturduğu gibi, özellikle çevresel değerlerin korunması ve geliştirilmesi gayesiyle kolektif eylemlerde bulunan insan ve örgüt ağı olarak belirtilen çevre hareketleri, diğer sosyal hareketlerden farklı olarak teknik ve doğa bilimlerine daha fazla gereksinim duymaktadır. Dahası çevre hareketleri ideolojik duruşları bakımından mevcut toplumsal ve siyasi yapı içerisinde kabul görenler ile kolaylıkla eklenebilme potansiyeline sahip olması stratejik bir önem arz etmektedir. Bu durum, çeşitlilik ve karmaşıklık arz eden çevre hareketlerinin devamlı ve uzunca süre geniş toplumsal tabandan destek görmesinin temel nedeni olarak gösterilebilir. Resmî ya da gayri resmî örgütlü yapıya sahip olan çevre hareketlerinin konuları ve ölçekleri itibari ile yerelden küresele kadar geniş bir repertuara sahip olmaları bir diğer önemli özelliktir. Çevre hareketleri; statükocu yapıyı eleştirmesi, endüstrileşmenin getirmiş olduğu iktisadi ve yönetim anlayışına karşı söylemler geliştirmesi, günlük yaşamsal faaliyetlerde karşılaşılan temel açmazları reddetmesi gibi temel hususlar bakımından diğer yeni toplumsal hareketler ile örtüşmektedir.

Çalışmanın da bir diğer odak noktasını oluşturduğu gibi çevre hareketlerinde tarihsel olarak değerler, ilkeler, örgütlenme biçimleri, eylem ve faaliyetleri bakımından önemli farklılaşmalar yaşanmıştır. Bu kırılmanın ilkinin düşünsel olarak 1950'li yıllardan sonra ortaya çıkan çevrecilik anlayışından ziyade ekolojik bir dünya görüşünün savunulmasının sebep olduğu söylenebilir. Salt doğal kaynakların korunması ya da insan müdahalelerinden saklanması anlayışına sahip, 1900'li yıllarda yaygın olan klasik çevreci anlayış; yerini giderek ekolojik dünya görüşüne ve toplumsal yapıda yapılacak radikal değişiklikleri önceleyen ekoloji hareketlerine bırakmaktadır. Ekolojik hareketlerin en temel söylemi ise çevre sorunlarının esas olarak toplum-doğa arasındaki ilişkinin zaman içerisinde sürekli çarpık kavranmasından kaynaklandığı ifadesidir. Hiyerarşik, tek tip, teknokratik unsurlardan ziyade barış, ahenk, çeşitlilik ve denge gibi özellikler ekolojik dünya görüşü ve hareketlerinin anahtar kelimeleri haline gelmiştir.

Çevre hareketlerinde yaşanan bir diğer önemli kırılma noktası da 1980'li yıllarda yaşanan çevresel adalet tezi ile gerçekleşmiştir. Temel olarak ırk, renk, ulusal köken, gelir farkı gibi özellikler bakımından farklılıkların arttığı toplumsal yapıların çevresel uygulamalardan ve sonuçlarından farklı etkilenmesini ya da maruz bırakılmasını, doğal kaynaklardan faydalanmaları bakımından yaşanan eşitsizliği eleştiren çevresel adalet anlayışı küresel olarak birçok ülkede çevreci hareketlerin esin kaynağı olmuştur, olmaya da devam etmektedir. Son dönemlerde yaşanan gelişmiş teknoloji ve iletişim olanakları sayesinde çevre hareketlerinde küresel koalisyon networklerin yaygınlaştığı, etki boyutunun artış gösterdiği, stratejik bir evreye geçtiği ileri sürülebilir. İletişim teknikleri ve teknolojik gelişmeler sayesinde yerel çevre hareketleri küresel ağ iletişimine dâhil olarak geniş alanlara hitap edebilme imkânına kavuşmuştur. Bu değişim çevreci grupların karşılaştıkları finansal kaynak, beşerî sermaye ve teknolojik kısıtlar gibi birçok konuda önemli kazanımlar sağlamaktadır. Çevre hareketlerinde son dönemlerde yaşanan değişimin diğer özellikleri olarak sosyal medya ve imkânlarından faydalanabilme, bu alanda inşa edilen parçalı ve tüketim odaklı yapıya karşı söylemler geliştirebilme sayılabilir.

KAYNAKÇA

- Andres, K., Ganz, M., Baggetta, M., Han, H., ve Lim, C. (2010). Leadership, membership, and voice: civic association that work. *American Journal of Sociology*. 115 (4): 1192-1242.
- Andrews, K., ve Edwards, B. (2005). The organizational structure of local environmentalism. *Mobilization: An International Quarterly*, 10(2), 213-234.
- Bahro, R. (1997). Çevreciliğin Manevi Bir Temeli Var mı? (Çev. T. Bora). *Birikim*. <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-97-mayis-1997/2293/cevreciligin-manevi-bir-temeli-var-mi/6207>, (E.T.: 07.08.2021).

- Balkaya, F. (2014). Yeni toplumsal hareket çeşidi olarak çevreci hareketler. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 3(5), 41-50.
- Beyers, J., Eising, R., ve Maloney, W. (2008). Researching interest group politics in Europe and elsewhere: much we study, little we know? *West European Politics*, 31(6), 1103-1128.
- Bosso, C.J. (2005). *Environment, Inc: From Grassroots to Beltway*. University Press of Kansas.
- Bozkurt, Y. ve Bayansar, R. (2016). Yeni toplumsal hareketler çerçevesinde çevreci hareket ve Gezi Parkı olayları. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 276-293.
- Carter, D. B. (2017). *The Structure of Environmental Movements in Small US States and The Implications for Environmental Policy*, (Doctoral dissertation, University of Delaware).
- Carter, N. (2007). *The Politics of the Environment: Ideas, Activism, Policy*. Cambridge University Press.
- Carty, V. (2015). *Social Movements and New Technology*. Boulder, CO. Westview Press.
- Castells, M. (1997). *The Power of Identity*. Malden, Mass: Blackwell.
- Castells, M. (2006), *Enformasyon Çağı; Ekonomi, Toplum, Kültür 2 -Kimliğin Gücü, Çeviren; Ebru Kılıç*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çayır, K. (1999). *Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler*, edit. Kenan Çayır, Yeni Sosyal Hareketler, Teorik Açılımlar, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Çımrın, F.K. (2010). Yeni toplumsal hareketler ve kentsel yaşam. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 2, 45-58.
- Cohen, J.L. (1985). Strategy or identity: new theoretical paradigms and contemporary social movements. *Social Research*, 663-716.
- Connelly, J., Smith, G., Benson, D., ve Saunders, C. (2003). *Politics and The Environment: From Theory to Practice*. Routledge.
- Çoban, A. (2012). *Çevreciliğin İdeolojik Unsurların Eklemlenmesi*. Edt. Orçun İmge ve Hakan Olgun, Yeşil ve Siyaset, Lotus Yayınevi, 61-94.
- Dalton, R. (1994) *The Green Rainbow: Environmental Groups in Western Europe*, New Haven: Yale University Press.
- Dalton, R.J. (2005). The greening of the globe? Cross-national levels of environmental group membership. *Environmental Politics*, 14(4), 441-459.
- Davulcu, E. (2019). Siyasallaşan çevre hareketleri ve alternatif medya: yeşil gazete üzerinden bir değerlendirme. *Social Sciences*, 14(3), 427-446.
- Della Porta, D. ve Diani, M. (2006). *Social Movements*, Oxford: Blackwell. 2nd ed.
- Diani, M. and Donati, P. (1999). Organisational change in western european environmental groups: a framework for analysis, *Environmental Politics*, 8(1): 13-34.
- Dunlap, R.E. ve A.G. Mertig, (1992). *American Environmentalism: The U.S. Environmental Movement, 1970-1990*. Philadelphia: Taylor and Francis.
- Eray, A. (2019). Katılımcı demokrasilerde baskı gruplarının işlev ve yöntemleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (61), 235-249.
- Giddens, A. (2009). *Sociology*, Cambridge: Polity Press.
- Görmez, K. (2015). *Çevre Sorunları*. Nobel.
- Guha, R. (2000). *Environmentalism: A Global History*. Longman.
- Hague, R., ve Harrop, M. (2014). *Siyaset Bilimi, Karşılaştırmalı Bir Giriş*, (Çeviren İbrahim Yıldız, Soner Torlak ve İdil Çetin). Dipnot Yayınları.
- Heywood, A. (2013). *Politics*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Johnson, G.S. (2009). *Environmental Justice*. In *Environmental Justice in the New Millennium* (17-45). Palgrave Macmillan, New York.
- Keleş, R., Hamamcı, C., ve Çoban, A. (2012). *Çevre Politikası*. İmge Kitabevi.
- Kılıç, S. (2002). Çevreci sosyal hareketlerin ortaya çıkışı, gelişimi ve sona ermesi üzerine bir inceleme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(2), 93-108.
- Kitapçıoğlu, T. (2013). Baskı grupları ve demokrasi. *TBB Dergisi*, 106, 357-392.

- Klyza, C.M., Isham, J., ve Savage, A. (2006). Local environmental groups and the creation of social capital: evidence from Vermont. *Society and Natural Resources*, 19(10), 905-919.
- Martel, L. (1994). *Ecology and Society: Introduction*, Oxford, Polity press.
- Martin, W. G., Agaran, T. Bush, C., Choi, W-Y, Huynh, T., Kalouche, F. Mielants, E., Mielants, R. (2008). *Making Waves Worldwide Social Movements, 1750–2005*. Paradigm Publishers, London.
- Melucci, A. (1980). Melucci, A. (1980). The new social movements: A theoretical approach. *Social Science Information*, 19(2), 199-226.
- Melucci, A. (1985). The symbolic challenge of contemporary movements. *Social Research*, 789-816.
- Mertig, A. G., ve Dunlap, R. E. (2001). Environmentalism, new social movements, and the new class: a cross-national investigation. *Rural Sociology*, 66(1), 113-136.
- Offe, C. (1985). New social movements: challenging the boundaries of institutional politics. *Social Research*, 817-868.
- Önder, T. (2003). *Ekoloji, Toplum ve Siyaset*. Odak.
- Pilbeam, B. (2003). Natural allies? Mapping the relationship between conservatism and environmentalism. *Political Studies*, 51(3), 490-508.
- Rootes, C. (1999). Environmental movements: from the local to the global. *Environmental Politics*, 8(1), 1-12.
- Roots, C. (2004). *Environmental Movements*. In Snow, D., Soule, S. and Kriesi, H. (eds.), *The Blackwell Companion to Social Movements*, Oxford; Blackwell.
- Scott, A. (1990) *Ideology and the New Social Movements*, London: Unwin Hyman.
- Steady, F. C. (Eds.) (2009) *Environmental Justice in the New Millennium: Global Perspectives on Race, Ethnicity, and Human Rights*. Springer
- Straughan, B. ve Pollak, T. (2008). *The Broader Movement: Nonprofit Environmental and Conservation Organizations, 1989-2005*. Washington, D.C.: National Center for Charitable Statistics at the Urban Institute.
- Tarrow, S. G. (2011). *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. Cambridge University Press.
- Taşkın, Y., Aytaç, A. M., Paker, E. B., Bora, T., Çınar, M., Demirel, A., ... ve Üngör, Ç. (2015). *Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler*. İletişim Yayınları.
- Tilly, C. (2004). *Social Movements 1768-2004*. Boulder. Colo.: Paradigm.
- Yılmaz-Turgut, N. (2017). *Çevre Politikası ve Hukuku*. İmaj yayınevi. 3. Baskı,
- Van Der Heijden, H. A. (1999). Environmental movements, ecological modernisation and political opportunity structures. *Environmental Politics*, 8(1), 199-221.
- Vaughn, J. (2011). *Environmental Politics: Domestic and Global Dimensions*. Cengage Learning.
- Wapner, P. (1995). Politics beyond the state environmental activism and world civic politics. *World Politics*, 47(3), 311-340.
- Weyler, R. (2018). A Brief History of Environmentalism.
<https://www.greenpeace.org/international/story/11658/a-brief-history-of-environmentalism/>,
(E.T.: 6.6. 2021).
- Wieviorka, M. (2005). After new social movements. *Social Movement Studies*, 4(1), 1-19.
- Wissenburg, M. L. (1997). A taxonomy of green ideas. *Journal of Political Ideologies*, 2(1), 29-50.
- Yanık, C, Öztürk, M. (2015). Toplumsal hareketlerin dönüşümü üzerine bir değerlendirme. *Mukaddime*, 5(1), 45-63.
- Yaylacı, F. G. (2014). *Yeni Toplumsal Hareketler*. (Ed. Bilhan Kartal ve Belkis Kümbetoğlu). Yeni Toplumsal Hareketler, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2345,60-83.